

บทที่ ๒ ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมอยุธยา

วรรณกรรมอยุธยาที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้หมายถึง งานเขียนในรูป บทกวีนิพนธ์หรือขกรองและข้อเขียนทั้งหมดที่ใช้ภาษาร้อยแก้ว ซึ่งเขียนขึ้นหรือสันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา^๑

แนวนิยมในการแต่ง

แนวนิยมในการแต่งวรรณกรรมอยุธยานี้เป็นสิ่งที่พิจารณาได้ยาก เพราะวรรณกรรมเก่าที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของผลงานที่ชาวอยุธยาได้สร้างขึ้นเท่านั้น วรรณกรรมบางเรื่องเกิดขึ้นตามพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ วรรณกรรมบางเรื่องเกิดขึ้นจากความบังดาลใจของกวี หากจะพิจารณาจำกัดวงแต่เฉพาะวรรณกรรมอยุธยาเก่าที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ก็อาจจะกล่าวได้ว่า กวีในสมัยนั้นนิยมแนวเขียนแบบโรแมนติก^๒ กล่าวคือนิยมแสดงความรู้สึกต่างๆ เช่น ความรัก ความเชื่อมั่นในทางศาสนา ฯลฯ กวีโรแมนติกในสมัยอยุธยาเป็นผู้ที่มองเห็นความงามอันจับใจของธรรมชาติเกินกว่าคนธรรมดาจะแลเห็นได้

สมัยต่างๆ ของวรรณกรรมอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่ ๔๑๗ ปีหรือประมาณ ๔ ศตวรรษ หากจะแบ่งช่วงเวลาในตอนนี้อย่างง่าย ๆ ออกเป็น ๔ ช่วงคือช่วงละประมาณ ๑๐๐ ปี จะได้ดังนี้คือ

ช่วงที่ ๑ พ.ศ. ๑๘๙๓-๑๘๙๑

จากรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี ๑ (อู่ทอง) ถึงรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

ช่วงที่ ๒ พ.ศ. ๑๘๙๑-๒๐๘๑

จากรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถถึงรัชสมัยพระยอดฟ้าหรือพระแก้วฟ้า

ช่วงที่ ๓ พ.ศ. ๒๐๘๑-๒๑๘๘

จากรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

ช่วงที่ ๔ พ.ศ. ๒๑๘๘-๒๓๑๐

จากรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าฟ้าชัยถึงสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ

ในช่วงศตวรรษที่ ๑ มีวรรณคดีเกิดขึ้นเพียงเรื่องเดียวเท่านั้นคือ *ลิลิตค่าแข่งน้ำพระพิพัฒน์สัตยา* หรือ *ประกาศโองการแข่งน้ำ* นอกนั้นเป็นหนังสือกฎหมายทั้งสิ้น นับว่าเป็นสมัยที่มีวรรณคดีเกิดขึ้นน้อยที่สุด ในช่วงศตวรรษที่ ๒ นอกจากหนังสือกฎหมายแล้วก็นับได้ว่ามีวรรณคดีเกิดขึ้นมากเป็นอันดับที่ ๒ เพราะมี *มหาชาติคำหลวง* *ลิลิตพระลอ* *ลิลิตยวนพ่าย* และยังมี *โคลงกำสรวล* และ *ทวาทศมาส* อยู่ในสมัยนี้อีกด้วย เป็นสมัยที่มีตำราเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกคือ *ตำราพิชัยสงคราม* และมีหนังสือที่เขียนขึ้นในภาษาบาลีอีกหลายฉบับ ในช่วงศตวรรษที่ ๓ เป็นช่วงที่มีวรรณคดีเกิดขึ้นมากเป็นอันดับที่ ๓ หรือรองสุดท้าย คือมีแต่เพียง *กาพย์มหาชาติ* และ *นิราศหริภุญไชย* ซึ่งยังมีได้แปลงเป็นโคลงไทย ช่วงสุดท้ายคือศตวรรษที่ ๔ หรือศตวรรษสุดท้ายแห่งสมัยอยุธยาเป็นช่วงที่วรรณคดีมีความเจริญรุ่งเรืองมากที่สุด เพราะรวมเอารัชสมัยของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอุปถัมภ์ค้ำจุนวรรณคดีที่เด่นที่สุดของสมัยอยุธยาไว้ถึง ๒ รัชสมัย คือ รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ดังจะเห็นรายชื่อวรรณกรรมเรื่องต่างๆ ที่ได้กล่าวไว้ในภาคผนวกว่ามีมากมายและมากประเภทเพียงใด

อย่างไรก็ตาม การแบ่งสมัยของวรรณคดีนั้นมักจะแบ่งโดยถือช่วงเวลาดังกล่าวข้างต้นนี้ เพราะวรรณคดีมีใช้สิ่งที่เกิดขึ้นทุกสมัย จะ

เห็นได้ว่าในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ถึง ๓๓ พระองค์มีวรมงคลเกิดขึ้นเพียง ๗ รัชสมัยเท่านั้นคือ ในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีเวลาว่างวันไม่เกิดวรมงคลเป็นช่วง ๆ ตามเหตุการณ์บ้านเมือง ยามใดที่บ้านเมืองมีความสงบสุขยามนั้นวรมงคลก็เกิดขึ้น ยามใดที่บ้านเมืองมีแต่ทุกข์เข็ญวรมงคลก็ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้หรือเกิดขึ้นได้น้อยมาก นักปราชญ์ทางวรมงคลจึงมักจะแบ่งสมัยของวรมงคลคืออยู่ยาวออกเป็น ๓ ช่วง โดยถือเอาเวลาที่เกิดวรมงคลขึ้นเป็นหลักดังนี้คือ^๑

ช่วงที่ ๑ พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๐๗๒

จากรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ถึงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ รวมเวลา ๑๗๙ ปี

ช่วงที่ ๒ พ.ศ. ๒๑๕๓-๒๒๓๑

จากรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รวมเวลา ๖๘ ปี

ช่วงที่ ๓ พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๑๐

จากรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ รวมเวลา ๓๕ ปี

จะเห็นได้ว่าระหว่างช่วงที่ ๑ กับช่วงที่ ๒ นั้นมีเวลาว่างวันวรมงคลไป ๘๑ ปี^๒ ระหว่างช่วงที่ ๒ กับช่วงที่ ๓ มีเวลาว่างวันวรมงคลไป ๔๕ ปี เวลาที่ว่างวันไปนั้นก็เป็นเวลาที่บ้านเมืองปราศจากความสงบสุขนั่นเอง

เมื่อแบ่งตามนี้แล้ว ปรากฏว่าช่วงที่มีวรมงคลเกิดขึ้นมากที่สุดคือช่วงที่ ๒ ซึ่งมีวรมงคลมากกว่า ๑๐ เรื่อง ช่วงที่ ๑ และช่วงที่ ๓ นั้นมีวรมงคลเกิดขึ้นจำนวนใกล้เคียงกันคือประมาณ ๖-๗ เรื่อง แต่ระยะเวลาผิดกันมาก คือระหว่าง ๑๗๙ ปี กับ ๓๕ ปี จึงนับได้ว่าช่วงที่ ๓ นี้มีวรมงคลเกิดขึ้นมากกว่าช่วงที่ ๑

เมื่อพิจารณาดูช่วงเวลาช่วงที่ ๑ แล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นช่วงระยะเวลาเดียวกับตอนปลายของสมัยสุโขทัยเพราะวรมงคลสุโขทัย

นั้นนับว่ามาสิ้นสุดเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๐ ปีรุ่งขึ้นกรุงสุโขทัยก็ตกอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยาโดยสิ้นเชิง ในช่วงเวลาที่เหลื่อมกันอยู่ระหว่างสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นกับกรุงสุโขทัยตอนปลายนี้ นอกจากจะมีวรรณกรรมเกิดขึ้นในกรุงศรีอยุธยาแล้ว ทางอาณาจักรสุโขทัยก็มีวรรณกรรมชิ้นสำคัญๆ เกิดขึ้นเช่นกัน เช่น *ไตรภูมิพระร่วง* ซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทได้ทรงพระราชทานขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๘^๕ และ *ศิลาจารึก* บางหลัก

การแต่งวรรณกรรมอยุธยา

การแต่งวรรณกรรมอยุธยาอาจจะแบ่งกล่าวถึงได้เป็น ๒ อย่าง คือ แบ่งตามประเภทคำประพันธ์และแบ่งตามลักษณะเนื้อเรื่อง จะได้กล่าวถึงตามลำดับดังนี้

การแต่ง แบ่งตามประเภทคำประพันธ์

ประเภทของคำประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรมอยุธยาแยกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภทคือร้อยกรอง กับ ร้อยแก้ว^๖

ร้อยกรอง

การแต่งร้อยกรองมีประเภทต่าง ๆ ตามลำดับ ดังนี้

๑. โคลง

วรรณคดีสมัยอยุธยาที่เขียนด้วยร้อยกรองมักจะไม่ใช้เพียงประเภทใดประเภทหนึ่งอย่างเดียว ถ้าหากไม่เขียนปะปนกันไปตลอดเรื่อง อย่างน้อยที่สุดในตอนท้ายหรือตอนต้นของเรื่อง ก็มักจะใช้คำประพันธ์ที่ต่างประเภทออกไป เช่น ถ้าเขียนเป็นโคลง ตอนต้นหรือตอนท้ายก็อาจจะใช้ร้อยประกอปน โคลงที่นิยมมีอยู่ ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ *โคลงฉันท์* กับ *โคลงสุภาพ* คำประพันธ์อีกประเภทหนึ่งที่นำมาใช้ร่วมกับ

โคลงก็คือ *ร่าย* โคลง กับ *ร่าย* เมื่อนำมาแต่งผสมกัน โดยมี การส่งสัมผัสไปถึงกันด้วยเรียกว่า *ลิลิต*

ประกาศโครงการแข่งขัน ซึ่งถือกันว่าเป็นวรรณคดีเรื่องแรกของ สมัยอยุธยา นั้น เป็นลิลิตที่ประกอบด้วย *โคลงฉันท์* กับ *ร่าย* เกี่ยวกับ ลักษณะคำประพันธ์ของวรรณคดีเรื่องนี้นั้น มีท่านผู้รู้ได้ให้ข้อสังเกตไว้ หลายประการ เช่น พ. ณ ประมวญมารค⁷ ได้ลองเรียงลำดับโคลง ตามแผนผัง *มณฑกคดีโคลงห้า* ที่ปรากฏในหนังสือ *จินตามณี* แล้วปรากฏ ว่าได้ดังนี้

นานาอเนกน้ำว	เดิมกัลป์
จักร้าจักราพาฬ	เมื่อไหม้
กล่าวถึงตระวันเจ็ด	อันพลุ่ง
น้ำแล้งใช้ชอดหาย	
เจ็ดปลามันพุงหล้า	เป็นไฟ
วาบจตุรabay	แผ่นดินว่า
ชุกไตรตรริงษ์เป็นเฝ้า	
แลบล้ำสี่ล่อง	

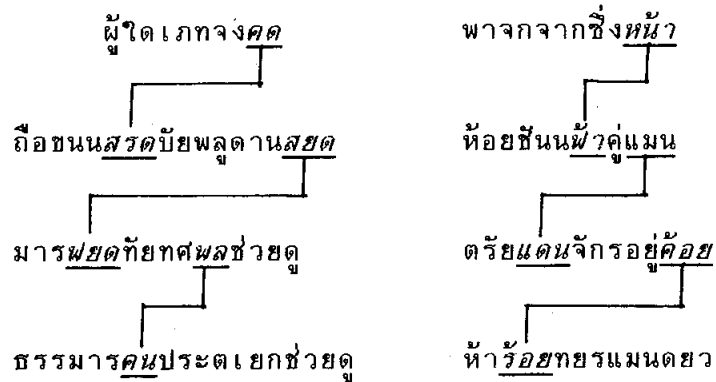
และเมื่อเรียงตามลำดับอย่างผังของโคลงที่หนังสือ *จินตามณี* เรียกว่า *อย่างโคลงแย้งน้ำพระพิพัฒน์* แล้ว ปรากฏว่าได้ดังนี้

นานาอเนกน้ำว	เดิมกัลป์
จักร้าจักราพาฬ	เมื่อไหม้
กล่าวถึงตระวันเจ็ด	อันพลุ่ง
(ตก ตก) น้ำแล้งใช้	ชอดหาย
เจ็ดปลามันพุงหล้า	เป็นไฟ วาบ (แฮ)
(ตก) จตุรabay	แผ่นดินว่า
(ตก ตก) ชุกไตรตรริงษ์	เป็นเฝ้า
(ตก ตก) แลบล้ำ	สี่ล่อง

จึงสันนิษฐานต่อไปว่า *ประกาศโองการแข่งน้ำ* น่าจะเป็นโคลง
ต้นบาทกฤษร มากกว่าอย่างอื่น โดยลองวางรูปโคลงใหม่ตามแบบ
 โคลงต้นบาทกฤษร ปรากฏว่าได้ดังนี้

นานาอเนกน้ำว	เดิมกัลป์
จักร้าจักราพาฬ	เมื่อใหม่
กล่าวถึงตระวันเจ็ด	อันพลุ่ง
อันพลุ่งน้ำแล้งไซ้	ชอดหาย
เจ็ดปลามันพ่องหล้า	เป็นไฟ
วาบจตุรabay	แผ่นชว่า
แผ่นชว่าชกไตรตริงษ์	เป็นเฝ้า
เป็นเฝ้าแลบล้า	สีลอง

นอกจากนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้เคยทรงมี
 พระราชวินิจฉัยเรื่องโองการแข่งน้ำไว้ว่า ^๑ น่าจะเขียนขึ้นด้วย
โคลงต้นจิตรดากลบท โคลงสามต้น โคลงสาม โคลงต้นวิษุมาลี
โคลงวิษุมาลีอลงกฎ โคลงมหาจิตรดา ร่าย และคำประพันธ์
 อีกชนิดหนึ่งซึ่งไม่ใช่ทั้งกาพย์และไม่ใช่ทั้งร่าย แต่มีลักษณะเป็น *กล*
 คือจะอ่านจากซ้ายไปขวา หรือจากบนลงล่างก็ได้ ดังนี้

พ. ณ ประมวลมารค ได้ลองเรียงส่วนนี้ใหม่ โดยนำข้อความ
 ทางด้านขวาจากบนลงมาล่างมาเรียงต่อกันจนหมด แล้วจึงนำข้อความ

ทางด้านซ้ายจากบนลงมาล่างมาเรียงต่อกันไปอีก คำว่า "ชั่วยุค"
ทั้งหมดจัดเป็นสร้อยสลับรรทัด ข้อความส่วนนี้จึงมีลักษณะเป็น *ร่ายสั้น*^๑

ส่วน **จิตร ภูมิศักดิ์**^{๑๐} กล่าวว่า เป็นโคลงห้า โดยได้เรียง
รูปเขียนใหม่ ดังนี้

กล่าวถึง	น้ำฟ้าฟาด	ฟองหาว
	ดับเดโช	ฉ่ำหล้า
	ปลาตินดาว	เดือนแฉ่น
	ลมกล้าปวน	ไปมา
	แลเป็นแผ่นดิน	เมืองอินทร์
	เมืองชาดา	แรกตั้ง
ขุนแผน	แรกเอาดิน	ดูที่
	ทุกยังฟ้า	ก่อคืน

ข้อความนี้ตามต้นฉบับเดิมเขียนติดกันเป็นพืดว่า

กล่าวถึงน้ำฟ้าฟาดฟองหาว	ดับเดโชฉ่ำหล้า
ปลาตินดาวเดือนแฉ่น	ลมกล้าปวนไปมา
แลเป็นแผ่นดินเมืองอินทร์	เมืองชาดาแรกตั้ง
ขุนแผนแรกเอาดินดูที่	ทุกยังฟ้าก่อคืน

ลิลิตเรื่องที่ ๒ ที่ประกอบด้วย *โคลงสั้น* กับ *ร่ายสั้น* ได้แก่
มหาชาติคำหลวง เป็นหนังสือที่แปลคาถาพัน ซึ่งเป็นคาถาภาษาบาลี
ออกเป็นภาษาไทย วิธีแปลคือ ยกคาถาขึ้นวรรคหนึ่ง แล้วแปลเป็น
ภาษาไทยด้วยคำประพันธ์หลายชนิด นอกจากโคลงสั้นและร่ายสั้นดัง
กล่าวแล้วยังมี ร่ายยาว ร่ายโบราณ โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ
โคลงสองต้น ภาพย์ฉับบึง ภาพย์สร้างคนางค์ ภาพย์ยานี และฉันท
บางชนิด อย่างไรก็ตามเมื่อตรวจดูประเภทของคำประพันธ์ที่ปรากฏ
อยู่ใน *กัมภีร์ทศพร* *วนประเวศน์* *ชูชก* *มหาพน* *กุมาร* *มัทรี* *มหाराช*
และ *นครกัมภ์* อันเป็นกัมภ์ที่เหลือมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มิได้แต่ง
ชื่อขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว จะเห็นได้ว่าคำ
ประพันธ์ส่วนมากได้แก่ *ร่าย* ฉะนั้นนอกจากจะถือว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็น
วรรณคดีประเภทลิลิตแล้ว ยังอาจจะถือว่าเป็นประเภทร่ายฉบับแรก

ของอยุธยาก็ได้

ลิลิตเรื่องที่ ๓ คือ *ลิลิตยวนพ่าย* เป็นลิลิตที่มีร่ายนำ ๖๐
วรรค ร่ายในระหว่างเรื่องอีก ๑๐ วรรค รวมกับโคลงต้นบาท
กฤษรอีก ๒๙๕ โคลง

ลิลิตเรื่องที่ ๔ คือ *ลิลิตพระลอ* ส่วนมากเป็นโคลงสองสุภาพ
โคลงสามสุภาพ โคลงสี่สุภาพ และร่ายสุภาพ แต่ก็มีร่ายโบราณ
ร่ายต้น และโคลงต้นปนอยู่บ้าง

นอกจากลิลิตทั้ง ๔ เรื่องนี้แล้ว ยังมีวรรณคดีที่แต่งเป็นโคลงต้น
อยู่อีก ๒ เรื่องคือ *โคลงกำสรวล* กับ *ทิวาทศมาส โคลงกำสรวล*
มี ร่ายนำ ๑ บท ต่อจากนั้นเป็นโคลงต้นบาทกฤษรประมาณ ๑๓๐ บท
ส่วน *ทิวาทศมาส* ขึ้นต้นด้วยร่ายต้น ๑ บท ต่อด้วยโคลงต้นวิวิธมาลี
๒๕๘ บท แล้วจบลงด้วยร่ายต้นอีก ๑ บท

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าลักษณะคำประพันธ์ที่นิยมกันมากในตอนต้นของ
อยุธยาก็คือ โคลงต้น และร่าย โคลงต้นที่นิยมกันก่อนแบบอื่นคือ
โคลงต้นบาทกฤษรต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นโคลงต้นวิวิธมาลี ในราวปลาย
รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี
ที่ ๒ ความนิยมจึงค่อยเปลี่ยนไปเป็นโคลงสุภาพ ดังจะเห็นได้จาก
ลิลิตพระลอ อันเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของความเปลี่ยนแปลงนี้

วรรณคดีประเภทโคลงในสมัยต่อมามีล้นแต่เป็นประเภท โคลง
สุภาพทั้งสิ้น ได้แก่

- ๑) *โคลงนิราศทริภุญไชย* ของ กิฬ หรือ ศรีกิฬ
- ๒) *โคลงทศรถสอนพระราม*
- ๓) *โคลงพาลีสอนน้อง*
- ๔) *โคลงราชสวัสดิ์*
- ๕) *โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์*

พระราชนิพนธ์
สมเด็จพระนารายณ์
มหाराช

ของ พระศรีมโหสถ

- ๖) *โคลงอักษรสามหมู*
- ๗) *โคลงนิราศนครสวรรค์*
- ๘) *โคลงโต้ตอบเบ็ดเตล็ด* ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหाराช
- ๙) *โคลงนิราศ* ของเจ้าฟ้าอภัย

๑๐) โคลงชลอประพุกไสยาสน์

พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

๑๑) โคลงนिरาศพระพุทธรูปบาท ของ พระมหานาค วัดท่าทราย

๑๒) โคลงโลกนิติ

โคลงนिरาศพระพุทธรูปบาท เขียนเป็นโคลงลาวมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มาแปลงเป็นโคลงไทยในราวสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จะเห็นได้ว่าโคลงส่วนมากแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั่นเอง และยังคงเป็นที่นิยมกันมาจนถึงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนี้นับว่าโคลงเจริญอย่างสูงสุด นอกจากจะนิยมแต่งและเล่นกันมากแล้ว ยังมีการแต่งโคลงกล่ออีกด้วย

๓. ร่าย

คำประพันธ์ประเภทร่ายนี้ นอกจากจะใช้ผสมกับคำประพันธ์ประเภทอื่นดังกล่าวแล้ว ยังใช้ในการเขียนตลอดทั้งเรื่องอีก ๓ เรื่อง คือ

๑) *กาพย์มหาชาติ* นักปราชญ์ราชบัณฑิตร่วมกันแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เป็นการแปลคาถาพื้นเช่นเดียวกับ*มหาชาติคำหลวง* แต่ใช้วิธียกคำบาลีไปไว้ตอนหนึ่ง แล้วแปลเป็นภาษาไทยโดยใช้ร่ายยาวตลอด

๒) *นันทโศภนินทสูตรคำหลวง* พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ วิธีแต่งคล้ายกับ*มหาชาติคำหลวง* คือ มีการเดินคาถา แล้วแปลเป็นภาษาไทยโดยใช้ร่ายยาวตลอด

๓) *พระมาลัยคำหลวง* พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ วิธีแต่งเช่นเดียวกับ*กาพย์มหาชาติ* ไม่มีคาถาบาลีสลับอย่าง*นันทโศภนินทสูตร* มีแต่เดินคาถาตอนต้น แล้วดำเนินเรื่องเป็นร่ายสุภาพ บางแห่งคล้ายกาพย์ยานี

นอกจากร่ายทั้ง ๓ เรื่องนี้แล้ว ยังมีหนังสือกระทู้ธรรมอีกเรื่องหนึ่ง คือ *ประตุนิพนธ์* มีลักษณะการเขียนคือ ยกกระทู้ธรรมทั้งหมดขึ้นกล่าวก่อน แล้วจึงค่อยไขไปที่ละข้อ บางตอนมีลักษณะเป็นร่ายยาว และบางตอนก็มีลักษณะเป็นร่ายสุภาพ หนังสือเรื่องนี้ไม่ปรากฏตัวผู้

เขียนและสมัย

เป็นที่น่าสังเกตว่า คำประพันธ์ชนิดร่าย มักจะใช้กับเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และการเขียนร่ายก็เป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยต้นจนถึงปลายของกรุงศรีอยุธยา แม้กวีจะใช้ร่ายตลอดเพียงไม่กี่เรื่อง แต่ร่ายก็มีโอกาสแทรกอยู่ในวรรณคดีอีกหลายเรื่อง โดยเฉพาะวรรณคดีที่แต่งในตอนต้นของกรุงศรีอยุธยา

๓. ภาพยี่

คำประพันธ์ชนิดภาพยี่มักจะใช้เขียนผสมกับร่ายและโคลง ภาพยี่กับโคลงที่แต่งผสมกันมักจะเรียกว่า *ภาพยี่ห่อโคลง* หนังสือที่แต่งด้วยภาพยี่มีดังนี้

๑) <i>ตำราพิชัยสงคราม</i>	สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒	
๒) <i>ภาพยี่ห่อโคลง</i>	ของ พระศรีมโหสถ	
๓) <i>ภาพยี่เห่เรือ</i>		} พระนิพนธ์เจ้าฟ้า
} ธรรมธิเบศ
๔) <i>ภาพยี่ห่อโคลงนิราศธารโศก</i>		
๕) <i>ภาพยี่ห่อโคลงนิราศธารทองแดง</i>		
๖) <i>ภาพยี่ขับไม้เรื่องพระรถ</i>		ไม่ปรากฏสมัยที่แต่ง
๗) <i>มหาทิพนมต์</i>		ไม่ปรากฏสมัยที่แต่ง

ใน *ตำราพิชัยสงคราม* นั้น ส่วนมากเป็นภาพยี่ฉบับและร่ายมีโคลงสุภาพปนอยู่ประมาณ ๓ บท ส่วนภาพยี่ตั้งแต่หมายเลข ๒) ถึงหมายเลข ๕) ล้วนเป็นภาพยี่ห่อโคลงทั้งสิ้น *ภาพยี่ขับไม้เรื่องพระรถ* จะเรียกว่าภาพยี่ห่อโคลงก็ได้ เพราะมีโคลงกระทุ้งหน้าหน้าก่อน ๑ บทเสมอ ส่วนภาพยี่ไม่ใช้ภาพยี่ยานี้เหมือนเรื่องอื่นๆ แต่มีลักษณะเป็นภาพยี่สร้างคนางค์ *มหาทิพนมต์* มีลักษณะการแต่งที่ต่างจากภาพยี่เรื่องอื่นๆ ทั้งหมดคือ ส่วนมากเป็นภาษาบาลี บางตอนจึงจะแปลเป็นภาพยี่ภาษาไทย มีลักษณะคล้ายภาพยี่ยานี้ บางบทจบในตัวเอง และบางบทจึงจะส่งสัมผัสไปสู่บทต่อไป

การที่จะกล่าวว่า *ภาพยี่* เป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นคือตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้นอาจจะกล่าวได้อย่างไม่เต็ม

ที่นี้ก็ เพราะ *ตำราพิชัยสงคราม* แม้จะเริ่มมีขึ้นในสมัยนั้นก็จริง แต่ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมกันต่อมาอยู่เสมอ จึงไม่แน่ว่าส่วนที่เห็นว่าเป็นภาพยี่นั้นจะเขียนขึ้นในสมัยใด ฉะนั้นเมื่อยก *ตำราพิชัยสงคราม* ออกเสียเรื่องหนึ่งแล้ว ก็น่าจะกล่าวได้ว่า ภาพยี่เริ่มเป็นที่นิยมกันในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยเริ่มจาก *ภาพยี่หอโคลง* ของพระศรีมโหสถ และเจริญอย่างถึงขีดสุดในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ดังจะเห็นได้จากงานพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าสรรมณีเบศ

๔. ฉันท

คำประพันธ์ที่มีลักษณะเป็นฉันทปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกใน *มหาชาติคำหลวง* แต่มาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมากในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช วรรณคดีที่แต่งเป็นฉันทมีดังนี้

- ๑) *ฉันทคุษฎีสังเวศกล่อมช้าง* ของ **ขุนเทพกวี**
- ๒) *ฉันทคุษฎีสังเวศกล่อมช้างของแก้ว*
- ๓) *เสื่อโคคำฉันท* ของ **พระมหาราชครู**
- ๔) *สมุทรโฆษคำฉันท* ของ **พระมหาราชครู สมเด็จพระนารายณ์มหาราช** และ **กรมสมเด็จพระปรมาณูพิศ**
- ๕) *อนิรุทธคำฉันท*
- ๖) *นิราศชีดา* หรือ *ราชาภิลาปคำฉันท*
- ๗) *ปฐมโณวาทคำฉันท* ของ **พระมหานาค วัดท่าทราย**

จะเห็นได้ว่าฉันทเริ่มนิยมกันมาก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่มาเจริญอย่างถึงขีดสุดในสมัยนั้น และยังนิยมเขียนกันต่อมาจนปลายสมัยอยุธยา

๕. กลอน

กลอนเป็นคำประพันธ์ประเภทหลังสุดที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยา เชื่อกันว่า อาจจะเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ได้ เพราะมีเพลงยาวบางบทที่เชื่อกันว่าอาจจะ เป็นพระราชนิพนธ์ของพระองค์ แต่สมัยที่กลอนเจริญที่สุดนั้นได้แก่ตอนปลายกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หนังสือที่แต่ง

เป็นกลอนมีดังนี้

- ๑) เพลงยาวต่างๆ
- ๒) กลบทสิริวิบุลยคติ หรือ ศิริวิบุลยคติ
ของ หลวงศรีปรีชา (เซ่ง)
- ๓) บทละคร ๒๓ เรื่อง ได้แก่ ละครใน ๔ เรื่อง ดังกล่าว
นามไว้ในภาคผนวก

เช่นเดียวกับในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่โคลงเจริญอย่างสูงสุดจนมีผู้แต่งโคลงชั้นแสดงฝีมือ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนี้กลอนก็เจริญอย่างสูงสุดจนมีผู้แต่งกลอนกลบทชั้นเช่นกัน

ร้อยแก้ว

ร้อยแก้วในสมัยอยุธยาเท่าที่ตกทอดมาถึงปัจจุบัน และได้มีการจัดพิมพ์แล้ว มีอยู่ประมาณ ๓๐ รายการ ดังปรากฏรายชื่ออยู่ในภาคผนวก

กวีนิยมใช้ร้อยแก้วในการเขียนหนังสือประเภทตำรา บันทึกเหตุการณ์ ธรรมเนียม นิทาน และ หนังสือราชการ นอกจากนั้นแล้ว ความนิยมจารึกเรื่องราวลงบนศิลา พระเจดีย์ พระบาท ฯลฯ ก็ยังคงมีอยู่ อย่างไรก็ตามร้อยแก้วในสมัยอยุธยาที่ตกทอดมาถึงในสมัยนี้ส่วนใหญ่เป็นฉบับที่คัดลอกมาอีกทอดหนึ่งแล้ว จึงอาจจะมีการแก้ไขเพิ่มเติมจนบางฉบับไม่เหลือสำนวนสมัยอยุธยาแล้วก็เป็นได้

งานองเขียนที่มีใช้ในภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยา

ถึงแม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะได้สิ้นสุดความเป็นราชธานีลงใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว แต่ก็มีได้หมายความว่าวิธีการใช้ภาษาของชาวกรุงศรีอยุธยาจะได้สิ้นสุดลงเพียงนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ก็ทรงเป็นชาวอยุธยาพระองค์หนึ่ง แม้ว่ารัชสมัยของพระองค์จะถือเป็นสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ลักษณะการใช้ภาษาของพระองค์ก็คงจะยังเป็นแบบอยุธยาอยู่นั่นเอง ภาษาสมัยรัตนโกสินทร์จึงเป็นภาษาที่สืบทอดมาจากภาษาสมัยอยุธยาไม่มีขาดตอน และคงจะสิ้นสุดลงในสมัยรัชกาล

เมื่อพิจารณาจากงานเขียนที่มีใช้ภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยาจะเห็นได้ว่ามีอยู่ ๖ ประเภทคือ

๑. **งานองเขียนแบบใช้ภาษาสูง** ดังเช่นที่ปรากฏอยู่ที่ *พระเจดีย์ศรีสองรักษ์เมืองด่านซ้าย*¹² การใช้ภาษามีการตกแต่งประดับประดาถ้อยคำ กล่าวคือมีใช้ภาษาที่แต่งขึ้นเพียงเพื่อบอกข้อเท็จจริงตามเนื้อเรื่อง แต่มีส่วนที่เป็นส่วนขยายซึ่งให้ความรู้สึกต่อเนื้อเรื่องนั้น ๆ ด้วย นอกจากขยายเนื้อความโดยใช้คำที่มีความหมายทางอารมณ์เข้าช่วยดังกล่าวแล้ว ยังได้ใช้ภาษาอย่างพิเศษด้วย ซึ่งปรากฏทั้งในด้านการเลือกสรรคำ และทางการใช้เสียงคล้องจองในภาษา วิธีการยกระดับภาษามีการใช้ศัพท์บาลีและสันสกฤต การใช้คำประดับการใช้คำซ้ำ ๆ ใช้ประโยคยาว ๆ เป็นต้น

๒. **งานองเขียนแบบหนังสือราชการ** ดังเช่นที่ปรากฏใน *หนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา* และ *หนังสือออกญาไชยา*¹³ ซึ่งมีแบบฟอร์มในการเขียนที่แน่นอน คือ กล่าวว่าเป็นจดหมายของใครมีมาถึงใคร และระบุนวันที่เขียนหนังสือนั้นไว้อย่างแน่นอนด้วยงานองการเขียนก็เป็นแบบบรรยายโวหาร พูดตรงไปตรงมาตามเนื้อความ ไม่มีความรู้สึกส่วนตัวเข้าเกี่ยวข้อง ไม่มีการตกแต่งให้ดูเป็นภาษาสูง ลักษณะของประโยคเป็นข้อความสั้น ๆ ไม่มีศัพท์ยาก เป็นการกล่าวอย่างตรงประเด็น

๓. **งานองเขียนแบบการทูต** ดังเช่นที่ปรากฏใน *หนังสือออกพระวิสุตรสุนทร*¹⁴ ซึ่งมีลักษณะและเนื้อความเป็นรูปหนังสือราชการ แต่งานองเขียนคล้ายกับเป็นเรื่องส่วนตัว แล้วจึงกล่าวฐานะของประเทศแทรกไปด้วยเสมอ วิธีเขียนเป็นแบบกันเอง โวหารใช้แบบพรรณนา คือ เขียนแสดงอารมณ์ความรู้สึก ใช้ภาษาง่าย ประโยคยาว มีการขยายความ และเร้าอารมณ์

๔. **งานองเขียนแบบเทศน์** ดังเช่นที่ปรากฏใน *พระราชพงศาวดารของสมเด็จพระเพทราชา*¹⁵ มีอิทธิพลของภาษาบาลีเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่มากจนแทบจะเรียกได้ว่า เป็นงานองเขียนแบบบาลี บางครั้งยกบาลีขึ้นตั้งแปล แล้วให้บรรณาธิบายโดยเลือกสรรถ้อยคำมาประกอบกัน

ให้ฟังไพบเราะ อาจเรียกได้ว่าทำนองเขียน มีค่าบาลีประดับ ซึ่งคงจะเรียกกันต่อมาว่าทำนองเขียน ร้อยแก้ว คือเลือกสรรคำที่มีความงดงามไพเราะมาร้อยเรียงเข้าด้วยกันเหมือนกับการนำแก้วสีต่าง ๆ มาร้อยเข้าไปด้วยกัน และสำนวนร้อยแก้วนี้ ถ้ามีสัมผัสคล้องจองกันระหว่างวรรคก็จะกลายเป็น *ร้อยยาว* ไป ร้อยแก้วตามความหมายนี้จึงแตกต่างร้อยแก้วตามความหมายปัจจุบัน ทำนองเขียนแบบเทศน์นี้มีการทับศัพท์ภาษาบาลี สำนวนคล้ายสำนวนบาลี มีประโยคขนาดยาว วิธีอธิบายมีทั้งอย่างแจกแจงโดยตรง และแบบอุปมาอุปไมย

๕. **ทำนองเขียนแบบบันทึกเหตุการณ์** ดังเช่นที่ปรากฏใน *จดหมายเหตุระยะทางพระอุบาลีไปลังกาทวีป*¹⁶ มีลักษณะสำคัญคือเล่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นอย่างละเอียด ตรงตามข้อเท็จจริงที่ได้ประสบ ไม่มีการเสริมแต่ง ไม่แสดงอารมณ์หรือความรู้สึกอย่างหนึ่งอย่างใดต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น วัตถุประสงค์ก็เพื่อให้รายละเอียดที่เป็นข้อเท็จจริงแก่ผู้อ่าน เหมือนกับผู้อ่านได้ไปพบด้วยตนเอง

๖. **ทำนองเขียนแบบร้อยแก้วมีสัมผัส** ดังเช่นที่ปรากฏใน *จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี*¹⁷ แม้ว่าวรรณกรรมร้อยแก้วเรื่องนี้จะเขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่สำนวนการเขียนก็ยังคงสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาอยู่ มีลักษณะการใช้ภาษาแบบประหยัดคำ และมีการใช้สัมผัสใช้คำเท่าที่จะช่วยให้เข้าใจความหมายได้สมบูรณ์ คำที่ใช้เป็นคำประเภทบรรยายข้อเท็จจริง ตอนใดที่เกี่ยวกับความรู้สึกหรืออารมณ์จึงจะใช้ภาษาแบบเร้าอารมณ์ ส่วนการเขียนแบบมีสัมผัสคล้องจองก็เป็นลักษณะผสมระหว่างร้อยแก้วกับร้อยกรอง และผสมระหว่างการบรรยายกับการพรรณนาข้อเท็จจริงกับอารมณ์¹⁸

ภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยาที่ใช้เขียนเรื่องต่างประเภทกัน มีลักษณะการใช้ภาษาแตกต่างกันไป หรือกล่าวได้ว่าทำนองเขียนในภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยาเปลี่ยนไปตามเนื้อเรื่อง

ทำนองเขียนในภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยามีอยู่น้อยประเภทว่าสมัยปัจจุบัน อาจเป็นเพราะผู้รู้หนังสือมีน้อย วิทยาการยังไม่เจริญเช่นสมัยปัจจุบัน การใช้ภาษาร้อยแก้วเพื่อความบันเทิงก็ยังมี เมื่อ

ผู้รู้หนังสือมีน้อย ผู้เขียนก็คงมีน้อยคน ทำนองเขียนที่ต่างกันไปตามตัวผู้เขียนจึงน้อย ข้อแตกต่างด้านทำนองเขียนจึงปรากฏเฉพาะในเรื่องที่ต่างประเภทกัน เรื่องประเภทเดียวกันที่ใช้ทำนองเขียนต่างกันไม่ปรากฏหลักฐานพอจะให้ศึกษาได้ลักษณะทางการใช้ภาษาที่จะนำมาเป็นเครื่องตัดสินว่า หนังสือร้อยแก้วเล่มใดแต่งในสมัยอยุธยาหรือไม่ จึงอาศัยทำนองเขียนอย่างเดี๋ยวนั้นไม่ได้ การศึกษาเรื่องทำนองเขียนเพียงแต่ช่วยให้ทราบว่าเป็นสมัยอยุธยามีทำนองเขียนแบบใดอยู่บ้างเท่านั้น¹⁰

การแต่ง แบ่งตามลักษณะเนื้อเรื่อง

วรรณกรรมอยุธยาอาจจะแบ่งออกตามลักษณะเนื้อเรื่องได้ดังนี้

๑. วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีการ

วรรณกรรมประเภทนี้มี *ประกาศโองการแช่งน้ำ* และ *ฉันท์ดุสิตสังเวทกล่อมช้าง* เป็นวรรณกรรมที่เกิดขึ้นโดยพระบรมราชโองการผู้แต่งตั้งได้แก่พราหมณ์ เพราะเป็นวรรณกรรมซึ่งใช้ในพิธีศักดิ์สิทธิ์ มิใช่วรรณกรรมซึ่งชนสามัญจะเป็นผู้เขียนขึ้นเอง

ประกาศโองการแช่งน้ำ

ประกาศโองการแช่งน้ำเป็นบทประพันธ์ชิ้นแรกของวรรณคดีไทยที่เราเห็นว่าเขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น เขียนเป็นภาษาไทย แต่ใช้อักษรขอมบรรจง สันนิษฐานว่าผู้แต่งคงเป็นพราหมณ์ในราชสำนัก ใช้อ่านในพระราชพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณว่า จะจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เรียกว่า "*พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา*" ผู้เข้าพิธีได้แก่ เสนา ข้าราชการบริวาร ตลอดจนอำมาตย์ มหาอำมาตย์ และมุขอำมาตย์ รวมทั้งเจ้าผู้ครองนครที่เข้ามาอ่อนน้อมและเป็นมิตรต่อพระมหากษัตริย์ ผู้เข้าพิธีทั้งหมดต้องกล่าวคำอธิษฐานตามที่ปรากฏใน *ประกาศโองการแช่งน้ำ* โดยมีพราหมณ์พิธีกรเป็นผู้อ่านนำ ต่อจากนั้นผู้เข้าพิธีทุกคนต้องดื่มน้ำมนต์ที่ทำให้ศักดิ์สิทธิ์ด้วยเวทย์คาถาของพราหมณ์ และด้วยการจุ่มล้างพระแสงดาบของกษัตริย์ พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

นี้สามัญชนเรียกว่า "พิธีถือน้ำสาบาน"

เนื้อหาของ *ประกาศโองการแข่งน้ำ* บทแรกเป็นบทสวดดีตรีมูรติของฮินดู คือพระนารายณ์ พระอิศวร และพระพรหม บทต่อไปเป็นเนื้อหาของ การสาบาน กล่าวถึงการทำลายล้างโลกด้วยไฟและฝน ต่อจากนั้นได้พรรณนาถึงการสร้างโลกใหม่ สร้างแผ่นดิน ภูเขา ดวงอาทิตย์ ดาว เทพจตุรเศียรเนื่องจากได้กลิ่นหอมของดิน เมื่อได้ลองชิมดินแล้วเทพเจ้าก็หมดฤทธิ์ ไม่สามารถเหาะกลับไปสู่อสุวรรค์ได้ จึงต้องอยู่บนพื้นดิน ต่อจากนั้นเนื้อความกล่าวถึงเครื่องเช่นสรวยงบุชชาเทพเจ้าพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีอ่านเวท เชิญเสด็จบรรดาเทวดาอารักษ์ทั้งปวงที่สิ่งสถิตย์อยู่ในที่ทั้งหลายให้มาชุมนุมเป็นสักขีพยาน สำหรับผู้ที่ข้อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์ก็จะได้รับบำเหน็จรางวัล สำหรับผู้คิดคดทรยศต่อพระมหากษัตริย์ก็จะถูกลงโทษด้วยความตายอย่างกระชั้นหัน อย่างผิดปรกติ น่ากลัว สยดสยอง เมื่อตายแล้วก็จะลงไปเกิดใหม่ในนรกชั้นนอเวจี ซึ่งเป็นนรกที่ร้ายกาจที่สุด

พิธีถือน้ำสาบานตรงกับที่เขมรเรียกว่า "พิธี ททวล ทิก สมบถ" แปลตัวต่อตัวว่า "พิธีรับประทานน้ำสบบถ" ประกาศโองการแข่งน้ำฉบับขอมเป็นคำสัตย์สาบานที่ข้าราชการถวายแด่พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ กล่าวเมื่อปี ๑๐๐๑ ก่อนคริสตศักราช จารึกไว้บนเสาหิน ๘ ต้น ก่อนถึงระเบียงทางเดินไปสู่ห้องโถงภายในปราสาทนครธม สิ่งที่สำคัญเป็นเนื้อหาสาระของประกาศโองการแข่งน้ำฉบับไทยกับฉบับขอมเป็นอย่างเดียวกัน ส่วนที่แตกต่างกันเป็นแต่เพียงผลความปลื้มก้อย การแข่งผู้ทรยศให้ตกนรกนอเวจี และการปูนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ข้อสัตย์ก็เหมือนกันทั้งสองฉบับ^{๒๐}

มีผู้สันนิษฐานว่า *ประกาศโองการแข่งน้ำ* เริ่มใช้ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งเป็นกษัตริย์พระองค์แรกของกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลของพระองค์มีข้าศึกศัตรูมาก พระองค์ทรงปรารถนาอำนาจปราบปรามและทรงแสวงหาอำนาจที่ศักดิ์สิทธิ์และอื่น ๆ มาช่วยสร้างความมั่นคงของอาณาจักรอยุธยา เหตุผลอีกสองประการที่ทำให้สันนิษฐานกันว่า *ประกาศโองการแข่งน้ำ* เป็นบทเก่าถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ก็คือ ประการแรกถ้อยคำสำนวนเป็นแบบโบราณ ซึ่ง

อ่านไม่เข้าใจหลายตอน ประการที่สอง ในบทมีการออกพระนาม
 รามายิบตี ถึง ๒ แห่ง ซึ่งคงจะหมายถึงสมเด็จพระรามายิบตีที่ ๑
 (อุทอง)

อย่างไรก็ตาม มีนักวรรณคดีบางท่านไม่เห็นด้วยกับข้อสันนิษฐาน
 ดังกล่าว บางท่านมีความเห็นว่าหากจะถือว่า *ประกาศโองการแห่งนี้*
 แต่งในสมัยสมเด็จพระรามายิบตีพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง เพราะมีการ
 ออกพระนามนั้น ก็น่าจะหมายถึง สมเด็จพระรามายิบตีที่ ๒ ที่
 ชวนให้คิดเช่นนั้น ก็เพราะนอกจากสำนวนจะคล้ายสำนวนในศิลาจารึก
 ในรุ่นราวคราวเดียวกันแล้ว ความคิดอ่านในการแต่งกล่าวเชื้อผี ฯลฯ
 ก็เป็นความคิดสุโขทัยมากกว่าอยุธยา นอกจากนี้รูปโคลงยังเหมือน
 โคลงในกำสรวล ซึ่งแต่งระหว่าง พ.ศ. ๒๐๒๕-๒๐๓๔ อีกด้วย²¹

ตัวอย่าง *โคลงกำสรวล* ที่วางรูปอย่างโคลงต้นบาทกฤษร

เสนาะน้ำกว้างคว้ง	ควิวแด
สมดอกแลโหยหน	เพื่อให้
จากบางกะจะแล	ลิวโลด
ลิวโลดขวัญน้องไ้	ข้าวตรอม

เมื่อเรียงรูปแบบ *ประกาศโองการแห่งนี้* จะได้ ดังนี้

เสนาะน้ำกว้างคลั่งควิวแด	สมดอกแลโหยหนเพื่อให้
จากบางกะจะแลลิวโลด	ขวัญน้องไ้ข้าวตรอม

ส่วนโคลงจาก *ประกาศโองการแห่งนี้* ตอนที่ ๑ วางรูปดังนี้

นานาอเนกน้ำวเดิมกัลป์	จักร้าจักราพาณีเมื่อไหม้
กล่าวถึงตระวันเจตอันพลุ่ง	น้ำแล้งไ้ชอดหาย

จากข้อสันนิษฐานดังกล่าวจึงทำให้ที่น่าจะพิจารณาเปรียบเทียบ

วรรณกรรมสุโขทัยที่เกี่ยวกับการกระทำสัตย์สาบานกับเรื่อง *ประกาศ
โองการแช่งน้ำ* นี้ วรรณกรรมสุโขทัยดังกล่าวได้แก่ *ศิลาจารึกหลักที่
๔๐ หลักที่ ๔๔* และ *หลักที่ ๖๔*

ศิลาจารึก หลักที่ ๔๐ จารึกเจดีย์น้อย วัดพระมหาธาตุ เป็น
จารึกคำสาบานว่าจะไม่ทำร้ายคนทูตและกษัตริย์เมืองอื่นที่ประสงค์จะ
มานมัสการพระธาตุ มีการอวยชัยให้พรผู้ที่ยึดมั่นในคำสาบาน และ
การสาปแช่งผู้ทรยศหักหลัง ดังนี้

บรรทัดที่ ๑๘ งกระกระทำสรรพโทษดังกล่าวนั้นไซ้รัจจริง...
(สรรพ) โทษานตราายในตน ยล

บรรทัดที่ ๑๙ ปรัดยักษันตา อย่าได้เป็นทาวเป็น (พระยา...
เมื่อน้ำกายเมื่อไปใน

บรรทัดที่ ๒๐ ปรโลกก็ดี หนทางทุรคดิอันเป็นต้น...แก่เรา
อันว่าบาปทั้ง ห

ส่วนข้อความใน *ประกาศโองการแช่งน้ำ* มีว่า

เขาผู้บื้อ ชื่อใครใจคด ชบถเกียจกาย ว่าขกัฟาดฟัด
ความแควนมัดสอก หอกดั้นเด้าเท้าทก หลกเท้าให้ไปมิทันตาย
หงายระงมระงม ยมพบาลลากไป ไพนรกลาบบลิ้นดินพलग
เขาวางเหนือพิง

ศิลาจารึก หลักที่ ๔๔ ศิลาจารึกภาษาไทย จ.ศ. ๗๔๔ (พ.ศ.
๑๙๓๕) ตรงกับสมัยสมเด็จพระรามาเมศวร เมื่อครองราชย์ครั้งที่ ๒
(พ.ศ. ๑๙๓๑-๑๙๓๘) เป็นเรื่องการทำสัตย์สาบานระหว่างผู้เป็นใหญ่
ในกรุงสุโขทัย กล่าวถึงสวรรคตขึ้นต่าง ๆ และคำสาปแช่งผู้กระทำ
ผิดคิดคด ดังนี้

บรรทัดที่ ๑๒ (ละไท) ยผู้ดีมีชาวเลื่องเท่านั้นแลแม่ผู้ใดบื้อไซ้รั

ให้

- บรรทัดที่ ๑๓ (ฝ) มัน ทั้งสี่ใหญ่ เขาพูดเขาผาดานผาแ
- บรรทัดที่ ๑๔ (ด) ง แฝงแม่พระศักดิ์พระสอเสือกานยอวาง
- บรรทัดที่ ๑๕ พานสถาน ปู่ชระมัน หมั้นห้วยแสนดง ทั้งปู่เจ้า
พระ
- บรรทัดที่ ๑๖ ชพงเขายรยง พระศรี ฝั่งบางพระศักดิ์ อา
รักษ์
- บรรทัดที่ ๑๗ ทุกแห่ง แต่งตาดูสองปู่หลานรักกัน ฝั่งผู้ใด
- บรรทัดที่ ๑๘ ใครบชื่อ จุงฝั่งนี้หักก้าน้าวคอย่าเป็นพระยา

ส่วนข้อความใน *ประกาศโองการ* หน้านี้ มีว่า

เจ้าผาดำผาเผือกช่วยดู	หันเขี้ยวปู่สมิงพราย
เจ้าผาหลวงผากลายช่วยดู	
ดีร้ายบอกคนจำ	ฝั่งพรายฝั่งชระหมั้นดำช่วยดู
กำรুদ্ধนเป็นเปลว	บชื่อน้ำตัดคอ
ตัดคอเร็วให้ขาด	บช้อมล้างออเอาใส่แล้ว
บชื่อน้ำอวยตอทองเป็นรุ่ง	บชื่อแรงกาเต้าแตกตา

ศิลาจารึก หลักที่ ๒๔ ศิลาจารึกอักษรแบบสุโขทัย ลักษณะตัวอักษรแบบ พ.ศ. ๒๐๐๐ เป็นเรื่องของการสภเสนาว่า จะมีไมตรีต่อกัน ไม่ทำสงครามเบียดเบียนกัน และจะช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันด้วย มีความตอนหนึ่งว่า

... ฝิปดสัจจาคำ (ชื่อไศพาคม) พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งหลายอันพันไป จงอย่าให้รู้จัก ชื่อฝูงพระพุทธ อันจักมาปางหน้า ก็อย่าให้รู้จัก ศาสนาทั้งไศพาคมก็อย่าให้รู้จักศาสตร์...

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าถ้อยคำสำนวนและความคิดใน*ประกาศโองการ*

แข่งหน้ากับศิลาจารึกสมัยสุโขทัยทั้ง ๓ หลักนี้มีส่วนคล้ายกันอยู่บ้าง อิทธิพลของวรรณกรรมในอาณาจักรสุโขทัยกับอิทธิพลของวรรณกรรมในอาณาจักรอยุธยาอาจจะมีการถ่ายทอดไปสู่กันก็ได้²²

ฉันทคุชฎีสังเวศกถอมข้าง

ข้าง เป็นสัตว์ที่มีอยู่ในอินเดียมากกว่าแห่งอื่น และชาวอินเดียก็เป็นผู้ที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อนผู้อื่นเป็นเวลานาน จึงสามารถคิดจับข้างมาใช้การงานได้ก่อนชาติอื่น จนถึงพวกพราหมณ์สามารถรวบรวมความรู้ในการจับข้างเข้าเป็นตำราเรียกว่า "คชศาสตร์" ขึ้น แล้ววิชาจับข้างก็แพร่หลายจากอินเดียออกมายังประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย ซึ่งมีข้างอยู่ด้วยกัน เช่น พม่า มอญ ไทย เขมร ชวา มลายู ชาวไทยจึงได้วิชาคชศาสตร์มาจากชาวอินเดียด้วยประการฉะนี้ จากตำราคชศาสตร์ซึ่งมีอยู่ในเมืองไทยทำให้พอจะจำแนกได้ว่า²³

๑. ผู้เชี่ยวชาญในด้านข้างมีอยู่ ๓ พวกคือ "พฤติบาท" เป็นครูจับข้าง ในพวกพฤติบาทนี้ที่เป็นอาจารย์เรียกว่า "หมอเฒ่า" ที่รองลงมาเรียกว่า "หมอข้าง" ผู้เชี่ยวชาญอีกพวกหนึ่งคือ "หัตถดาจารย์" เป็นครูหัดข้าง ไทยเรียกว่า "ครูข้าง" ผู้เชี่ยวชาญทั้งสองพวกนี้ช่วยกันทำกิจการและพิธีต่าง ๆ อันเกี่ยวกับข้างหมดทุกอย่าง

๒. ตำราคชศาสตร์ "ตำราข้าง" มี ๓ คัมภีร์คือ "ตำราคชลักษณะ" ว่าด้วยลักษณะข้าง เช่น สี อวัยวะ ฯลฯ คติที่นับถือว่าข้างเพื่อกมีกำลังกว่าข้างอย่างอื่นก็มาจากคัมภีร์นี้ อีกคัมภีร์หนึ่ง คือ "ตำราคชกรรม" สอนวิธีหัดข้างเถื่อนและวิธีหัดข้างกับทั้งมนต์สำหรับบังคับข้าง และระเบียบพิธีต่าง ๆ ซึ่งทำเพื่อเกิดสิริมงคล และบำบัดเสียดิจัยใดในการที่เนื่องกับข้าง

ความนับถือในเรื่องเกี่ยวกับข้างนี้เอง ทำให้เกิดงานพิธีสมโภชพระยาข้างกันขึ้น งานพระราชพิธีนี้เป็นประเพณีมาแต่โบราณว่า เมื่อได้ข้างสำคัญคือ ข้างเพื่อกมาคู่บารมี จะต้องมีการสมโภช และในการสมโภชนั้นก็จะมีการสวดกถอม

การกถอมข้างนี้เข้าใจว่าเป็นพิธีซึ่งเราได้มาจากเขมร และเขมรได้มาจากพราหมณ์อีกทอดหนึ่ง ฉันทคุชฎีสังเวศกถอมข้าง ของ

ขุนเทพกวี ซึ่งเป็นคำฉันท์ที่ใช้ในพิธีดังกล่าวจึงมีศัพท์เขมรอยู่มากมาย จนเกือบจะพูดได้เป็นคำฉันท์ภาษาเขมร ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีช่างสำคัญมาสู่บารมีคือ เจ้าพระยาบรมนครรัตนกัณฑ์ คำฉันท์ฉบับนี้อาจจะแต่งขึ้นเพื่อขับกล่อมพระยาช้างนั้นก็ได้อีก

เนื้อหาของ *ฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง* ฉบับขุนเทพกวี แบ่งเป็น ๓ ตอน คือ ตอนที่ ๑ สดุดีอวยสังเวย ซึ่งเป็นคำนมัสการเทพเจ้าต่าง ๆ ตอนที่ ๒ สดุดีขอช้าง เป็นคำอธิษฐานขอให้ได้ช้างลักษณะดี และตอนสุดท้ายเป็นตอนลา ส่วนดุขฎิสังเวยอีกฉบับหนึ่งซึ่งกล่าวว่าเป็นบท *กล่อมช้างของเก่าครั่งกรุงเก่า* นั้นมีเนื้อหาเป็นสดุดีลาไพร และเป็นฉันท์ภาษาไทยที่อ่านง่ายกว่าฉบับที่กล่าวว่าเป็นของขุนเทพกวี แต่ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง บางท่านสันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เป็นที่น่าสังเกตว่า วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีการในสมัยอยุธยาชั้น ล้วนใช้ประกอบในพิธีซึ่งได้มาจากอินเดียและผ่านมาจากเขมรอีกทีหนึ่ง ทั้งเป็นบทที่ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ มักจะใช้ต่อ ๆ กันมาโดยไม่นิยมเขียนขึ้นใหม่ดัง เช่น *ประกาศโองการข่งหน้า* นั้นก็ใช้ในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา กันต่อ ๆ มาจนตลอดสมัยอยุธยา โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงถ้อยคำ โดยเฉพาะพระนามของพระนามของพระมหากษัตริย์ก็ยังคงใช้ *รามายัตติ* อยู่เสมอ ส่วนฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้างในสมัยอยุธยาก็มีอยู่เพียงเท่าที่กล่าวถึงนั้นเท่านั้น มานิยมแต่งใหม่กันขึ้นอีกในสมัยรัตนโกสินทร์

ตนเอง

๓. วรรณกรรมสดุดี

วรรณกรรมสดุดี เกิดขึ้นจากความปลื้มปิติในวีรกรรมหรือความดีงามของวีรบุรุษ ในสมัยอยุธยา มีพระมหากษัตริย์อยู่ ๒ พระองค์ที่วีรกรรมมีความชื่นชมในพระราชจริยานุวัตรจนถึงกับเขียนเรื่องสดุดีขึ้น คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กับ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช การสดุดี นอกจากจะสดุดีบุคคลแล้ว ยังสดุดีสิ่งอื่น ๆ ได้อีก เช่น ช้าง ทั้งนี้เพราะความปลื้มปิติที่ได้สิ่งอันแสดงถึงบุญญาภพของพระมหากษัตริย์ คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมช้าง นอกจากจะเป็นวรรณกรรมที่ใช้ในพิธีการ

แล้วก็ยังจัดว่าเป็นวรรณกรรมสุดดีได้อีกด้วย

วรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อขอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือ *ยวนพ่าย* และวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อขอพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือ *โคลงสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์* ของ *พระศรีมโหสถ* .

ยวนพ่าย

เนื้อหา ขึ้นต้นด้วยการขอความสำเร็จจะมีแก่แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งแห่งดอกบัว แล้วน้อมอภิวัตแก่พระโคตมพุทธเจ้า ผู้มีพระมหากรุณาธิคุณอันไม่สิ้นสุด ทรงไว้ซึ่งมหาบุรุษลักษณะสามสิบสองประการ ประกอบด้วยยานุพยัญชนะ ๘๐ และมีลายลักษณ์อันเลิศที่ฝ่าพระบาท ๑๐๘ อย่าง ทรงฉัพพิริวงษ์ฟ้าแสงอาทิตย์แสงจันทร์

จากนั้นก็กล่าวถึง พระพรหม พระพิฆณุ และพระอิศวรเป็นเจ้า ทั้งสามทรงแลเห็นว่าพิภพเกิดจลาจลยุคเข็ญ จึงเอากำเนิดแห่งพระดิวงเป็นเจ้าทั้งแปดประการ มาผสมกันเป็นองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ให้เสด็จมาอุบัติในกษัตริย์ทิวติวงศ์อภิชาติชัตติยสกุล ครั้นแล้วแต่งสรรเสริญพระเกียรติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เริ่มตั้งแต่ประสูติที่ทุ่งพระอุทัยซึ่งเป็นทุ่งหันตราในปัจจุบัน จนได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา

กล่าวถึงพระเจ้าติโลกราช เจ้าเชียงใหม่ยกทัพมารุกรานเมืองเหนือ มีสุวรรณโลก เชียงขึ้นสุโขทัย กำแพงเพชร เป็นต้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงเสด็จกรีธาทัพขึ้นไปปราบ จนกระทั่งประทับครองราชสมบัติที่เมืองเหนือ ยกเอาเมืองพิษณุโลกเป็นราชธานีโปรดฯ ให้พระบรมราชโอรสครองกรุงศรีอยุธยาแทน แล้วเสด็จออกบรรพชา ซึ่งในการนี้ได้โปรดฯ ให้ราชโอรส (ไม่ปรากฏพระนาม) เสด็จไปลังกาทวีป นิมนต์พระสงฆ์ลังกามาช่วยหัตถยาศตราเสด็จออกผนวชด้วย ฯลฯ จบลงด้วยคำ "ชัย" ที่มีเหนืออริราชศัตรู

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตอนนี้มีปรากฏอยู่ใน*พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ* ว่า

ศักราช ๘๒๓ มะเส็งศก พระญาเซ็ลียงนำมหาราชมาจะเอา
เมืองพิษณุโลกเข้าปล้นเมืองเป็นสามารถมิได้เมือง แลจึงยกทัพแปร่อ
ไปเอาเมืองกำแพงเพชร และเข้าปล้นเมืองถึง ๗ วันมิได้เมือง
แลมหาราช ก็เลิกทัพคืนไปเชียงใหม่

ศักราช ๘๒๔ มะเมียศก เมืองนครไทยพาเอาครัวอพยพหนีไป
น่าน แลให้พระยากลาโหมไปตามได้คืนมา แล้วยพระยากลาโหมยกพล
ไปเอาเมืองสุโขทัยได้เมืองคืนดุจเก่า

ศักราช ๘๒๕ มะแมศก สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า ไป
เสวยราชสมบัติเมืองพิษณุโลกแลตรัสให้พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติ
พระนครศรีอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชา ครั้นนั้นพระ
มหาราชท้าวลูกยกพลมาเอาเมืองสุโขทัย จึงสมเด็จพระบรมไตรโลก
เจ้าแลสมเด็จพระอินทราชาเสด็จไปกินเมือง แลสมเด็จพระอินทราชา
เจ้าตีทัพพระยาเถียรแตกแลทัพท่านมาปะทับหมื่นนคร แลท่านได้ชนช้าง
ด้วยหมื่นนคร แลครั้งนั้นเป็นโกลาหลใหญ่ แลข้าศึกลาวทั้งสี่ข้างรุม
เอาข้างพระที่นั่งเดี่ยวนั้น ครั้นนั้นสมเด็จพระอินทราชาเจ้าต้องป็น ฅ
พระภักตร แลทัพมหาราชนั้นเลิกกลับคืนไป

ศักราช ๘๒๖ วอกศก สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า สร้างพระ
วิหารวัดจุฬามณี

ศักราช ๘๒๗ ระกาศก สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าทรงพระ
ผนวช ณ วัดจุฬามณี ได้ ๘ เดือน แลแล้วลาผนวช

ศักราช ๘๓๐ ชวดศก ครั้งนั้นพระมหาราชท้าวบุญ ชิงเอาเมือง
เชียงใหม่แก่ท้าวลูก

ฯลฯ

ศักราช ๘๓๖ มะเมียศก เสด็จไปเอาเมืองเซ็ลียง

ศักราช ๘๓๗ มะแมศก มหาราชมาขอเป็นไมตรี

ฯลฯ

ศักราช ๘๔๔ ขาลศก ท่านให้เล่นการมหรสพ ๑๕ ฅลองพระ
ศรีรัตนมหาธาตุแล้วจึงพระราชนิพนธ์ มหาชาติคำหลวง จบบริบูรณ์

เกี่ยวกับระยะเวลาที่แต่งเรื่อง *ยวนพ่าย* นี้ มีสันนิษฐานกันไป

หลายทาง บางท่านว่าเรื่องนี้ น่าจะแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นั้นเอง คือในระหว่าง พ.ศ. ๒๐๑๗ (ศักราช ๘๓๖) ถึง พ.ศ. ๒๐๒๕ (ศักราช ๘๕๔) เพราะกล่าวถึงศึกเขียงขึ้นหรือศึกเมืองเขียงในศักราช ๘๓๖ ด้วย แต่ไม่กล่าวถึง *มหาชาติคำหลวง* ซึ่งแต่งในศักราช ๘๕๔ เลย ทั้ง ๆ ที่ผู้แต่ง *ยวนพ่าย* ก็ได้สรรเสริญพระเกียรติในเชิงวรรณคดีไว้มาก^{๒๔} นอกจากนี้ภาษาที่ใช้ นอกจากตอนบทสรรเสริญแล้วก็ใกล้กับภาษาใน *ศิลาจารึก* เป็นบทโบราณที่ง่ายกว่าบทอื่น ๆ เพราะภาษายังบริสุทธิ์กว่าภาษาในกรุงศรีอยุธยาที่มีคำเขมรปนอยู่มากกว่า^{๒๕}

นักวรรณคดีบางท่านยังไม่เห็นด้วยกับความคิดนี้ โดยอ้างว่าประวัติศาสตร์ทั้งของไทยและชาวโยนกบันทึกไว้ชัดแจ้งว่า ครั้งนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มิได้ทรงมีชัยชนะเหนือพระเจ้าติโลกราช อย่างเด็ดขาดเลย หากได้ "หย่าศึก" กัน แล้วภายหลังได้มาขอเจริญทางพระราชไมตรีกันใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๘ ต่อมาพระเจ้าติโลกราชพิลาไลย เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๐ และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑ พระเมืองแก้ว โอรสพระเจ้ายอดเขียงราชยกทัพชาวโยนกมาตีสุโขทัยเมื่อพุทธศักราช ๒๐๕๐ เป็นเหตุให้สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ต้องเสด็จกรีธาทัพขึ้นไปปราบ พอตีได้นครลำปางเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๘ แล้วพระเมืองแก้วก็ยอมแพ้วายดอกไม้เงินทอง ครั้งนี้เป็นการมีชัยเหนือชาวโยนกอย่างแท้จริง *โคลงยวนพ่าย* จึงน่าจะแต่งในระยะนี้^{๒๖}

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ทรงมีความเห็นว่าสังเกตดูสำนวน *ยวนพ่าย* เป็นสำนวนเก่ามาก ทั้งความรู้เรื่องพงศาวดารในตอนที่ตั้งนั้นก็รู้ถนัดกว่าที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร และหนังสือพงศาวดารเขียงใหม่ เพราะฉะนั้นน่าจะแต่งในเวลาใกล้ ๆ กับเหตุการณ์ที่กล่าวถึง จึงยังสามารถรู้เรื่องได้ถนัด สันนิษฐานว่าเห็นจะแต่งในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเป็นพระราชโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสวยราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๓๔ ถึง พ.ศ. ๒๐๗๒^{๒๗}

อย่างไรก็ตาม ผู้แต่งเรื่อง *ยวนพ่าย* นี้ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้

เที่ยวชานู ทั้งในทางภาษาและแบบแผนขนบธรรมเนียมราชการ คง เป็นกวีที่เป็นคนสำคัญในสมัยนั้น จึงเป็นที่นับถือกันว่าหนังสือเรื่องนี้เป็น ตำราอย่างหนึ่งมาทุกสมัย เพราะแม้แต่นักประวัติศาสตร์บางท่านก็ยัง ต้องอาศัยอ้างอิงจากเหตุการณ์ในเรื่องนี้

โคลงสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เนื้อหาของเรื่องนี้ นอกจากจะสรรเสริญพระเกียรติยศของ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว ยังได้พรรณนาความรุ่งเรืองของ ปราสาทราชมณเฑียรในนครลพบุรี ซึ่งเปรียบเทียบเสมือนนครหลวง แห่งที่สองของสมัยนั้นไว้ด้วย จึงนับว่านอกจากจะมีคุณค่าในทาง วรรณคดีแล้วยังมีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์อีกด้วย

วรรณกรรมสุดดีในสมัยอยุธยาที่มีอยู่เพียงเท่าที่กล่าวมานี้ นับว่า มีน้อยจนเกินไป เพราะกษัตริย์ผู้มีพระนามเด่นในสมัยอยุธยา สมควร ที่จะยกย่องยังมีอีกหลายพระองค์ เช่น **สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑** **สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓** **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช** **สมเด็จพระเอกาทศรถ** **สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม** **สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง** ที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะประการที่หนึ่ง บ้านเมืองในสมัยนั้นไม่ สงบสุข ปราศจากกวี หรือกวีไม่มีความสงบแห่งจิตใจพอที่จะสร้าง งานขึ้น ประการที่สอง บางสมัยกวีก็มิได้สร้างวรรณกรรมยกพระ เกียรติขึ้นอย่างตรงตัว แต่สร้างงานเป็นแบบอื่นขึ้น เช่น เป็นแบบที่ แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิงหรือศาสนาและคำสอนแล้วกล่าวสรรเสริญพระ เกียรติคุณไว้ในตอนต้นเรื่อง ประการสุดท้ายวรรณกรรมสุดดีอาจจะมี มากกว่านี้ แต่ฉบับได้สูญหายไปเสียแล้ว

๓. วรรณกรรมศาสนาและคำสอน

วรรณกรรมประเภทนี้ มีลักษณะการเขียนที่แยกออกได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ คือ ประเภทที่ผูกเป็นเรื่องราว มีตัวละครแสดงบทบาทต่าง ๆ ประเภทที่ผูกเป็นปัญหาธรรม มีคำปจจาและคำวิเศษนา และประเภทที่ตัดตอนมาจากวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ เล็กแต่เฉพาะ

ตอนที่ม่ค่าสั่งสอนชั้นมาเรียงเรียงใหม่ หรือไม่ได้ตัดตอนมาจากวรรณกรรมเรื่องใด แต่เขียนเป็นค่าสั่งสอนชั้นโดยตรง

วรรณกรรมศาสนาและค่าสอน ประเภทที่ผูกเป็นเรื่องราว มีตัวละครแสดงบทบาทต่าง ๆ ได้แก่ *มหาชาติคำหลวง* แต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ *กาพย์มหาชาติ* แต่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๑๖๓ *นิทานปิ่นทูลตรีคำหลวง* *เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงพระนิพนธ์ขึ้น* เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๙ *พระมาลัยคำหลวง* *เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงพระนิพนธ์ขึ้น* เมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๐ *ประชุมปกรณ์* หรือ *นิทานสิบสองเหลี่ยม* ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะแต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นอกนั้นก็ ได้แก่ *ชาดก* และ *พระธรรมบท* เรื่องต่าง ๆ

มหาชาติคำหลวง

มหาชาติคำหลวง คือเรื่อง *เวสสันดรชาดก* การที่เรียกเรื่องนี้ว่า *มหาชาติ* นั้นคงจะเรียกกันอยู่ในหมู่ชาวไทยเท่านั้น เพราะชาดกทั้งหมดซึ่งมีอยู่ถึง ๕๕๐ เรื่องนั้นไม่มีเรื่องใดเลยที่เรียกว่าอยู่ในคัมภีร์ชาดกที่เรียกว่ามหาชาติ ชาดกเรื่องยาวมีอยู่ทั้งหมด ๑๐ เรื่อง รวมทั้งเรื่องเวสสันดรชาดกด้วยนั้นก็อยู่ในคัมภีร์ชื่อ *มหานิบาต* ซึ่งเรานิยมเรียกกันว่า *ทศชาติ* แต่เราก็ไม่เรียกอีก ๙ เรื่องว่ามหาชาติ การที่เรียกเรื่องเวสสันดรชาดกกว่ามหาชาตินั้น เพราะเป็นชาติซึ่งปรากฏบารมีของพระโพธิสัตว์ครบบริบูรณ์เป็นแบบอย่างของมนุษย์ผู้ก้าวถึงขั้นสูงสุดแห่งการดำเนินในทางวิวัฒนาการอันนำไปสู่ความเต็มเปี่ยมทางจริยธรรมและความรู้ การเรียกเรื่องนี้ว่ามหาชาตินั้นก็เรียกกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และประเพณีนิยมมีเทศน์เรื่องเวสสันดรชาดกก็อาจจะเกิดขึ้นตั้งแต่ก่อนสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เพราะมีหนังสือภาษามคธเรื่องหนึ่งชื่อว่า *เวสสันดรทีปนี* ซึ่งเป็นหนังสือชั้นฎีกาแต่งอธิบายความในอรรถกถามหาเวสสันดรชาดกซึ่ง *พระสิริมังคลาจารย์* แต่งที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ แสดงว่าชาวไทยเหนือคงนิยมเรื่องเวสสันดรชาดกมาก่อน

หนังสือมหาชาตินั้นเดิมแต่งเป็นภาษาบาลี เป็นคำประพันธ์ชนิด

หนึ่งแต่งเป็นคาถาล้วน มีจำนวนพันคาถา ต่อมาภายหลังมีพระอรช
กถาอาจารย์แต่งอรชกถาภาษาบาลี อธิบายความเป็นคำร้อยแก้วเพิ่ม
เติมขึ้นอีก เช่น ตอนต้นเพิ่มเหตุที่พระพุทธเจ้าจะทรงตรัสเล่าเรื่องนี้
และตอนท้ายอธิบายเพิ่มเติมเรื่องกัลป์ชาติ เมื่อคัมภีร์เล่มนี้ตกมาถึง
ไทย ยังไม่มีใครแปลกนิยเทศน์และสวดกันเป็นคาถาบาลีล้วนที่เรียก
ว่า "เทศน์คาถาพัน" ต่อมาจึงมีผู้รู้ภาษาบาลีแปลและร้อยกรองออก
เป็นภาษาไทยหลายสำนวน ที่เก่าที่สุดก็คือ มหาชาติคำหลวง ต่อ
มาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมคงจะทรงพระราชดำริเห็นว่า มหาชาติคำ
หลวงนั้นมีคำแปลภาษาไทยสั้นเกินไป และยังสลับกับภาษาว่า มหา
ชาติคำหลวงนั้นมีคำแปลภาษาไทยสั้นเกินไป และยังสลับกับภาษาบาลี
ทุกวรรค ผู้ฟังไม่ค่อยเข้าใจความ จึงโปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราช
บัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นใหม่อีกความหนึ่ง มุ่งหมายจะให้เข้าใจ
ภาษาไทยเป็นสำคัญ หนังสือเรื่องนี้ก็คือ กวฬย์มหาชาติ ซึ่งพระ
นิยมนำไปเทศน์

การที่นิยเทศน์มหาชาตินั้นสันนิษฐานว่ามีเหตุอยู่ ๓ ประการคือ
ประการแรกเนื่องมาจากข้อความในหนังสือ มวลัยสูตร ซึ่งเป็นพระ
สูตรนอกคัมภีร์พระไตรปิฎก ข้อความตอนต้นชวนให้คิดว่าพระพุทธเจ้า
ทรงตรัสขึ้นเอง แต่นักปราชญ์บางท่านว่ามวลัยสูตรเป็นคัมภีร์พุทธ
ศาสนาในลัทธิมหายาน เพราะกล่าวถึงปาฏิหาริย์และกล่าวถึงพระ
โพธิสัตว์ซึ่งจะตรัสรู้ในภายภาคหน้า ข้อความในมวลัยสูตรกล่าวถึงพระ
เถรนามว่ามวลัยเทวเถรซึ่งมีฤทธิ์สามารถเหาะลงไปในนรกและเหาะ
ขึ้นไปบนสวรรค์ได้ วันหนึ่งมวลัยเทวเถรได้พบกับพระศรีอริยเมตไตร
ซึ่งจะลงมาอุบัติและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า พระศรี
อารยเมตไตรได้เล่าถึงความสุขสำราญนานาประการ ในสมัยของพระ
องค์ให้ฟัง และกล่าวว่าหากผู้ใดต้องการจะมาเกิดในสมัยของพระ
องค์ก็ขอให้ทำบุญกุศล หนึ่งในจำนวนบุญกุศลที่ทำให้ก็คือ ให้มีการ
เทศน์มหาชาติ ความเชื่อนี้จึงฝังใจคนไทยอยู่ตลอดเวลา เรื่องมวลัย
สูตรนี้ก็เป็นที่นิยมกันถึงกับมีการเขียนเป็นกลอนสวด และเจ้าฟ้าธรรมธิ
เบศได้ทรงนำมานิพนธ์ใหม่คือ พระมวลัยคำหลวง ประการที่สอง
เนื่องมาจากความเชื่อในคำพยากรณ์เรื่องความสูญสิ้นของพระพุทธศาสนา

นา ๕ ประการที่เรียกว่า *ปัญจอันตรธาน* ซึ่งได้แก่ ความสูญสิ้นแห่งการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติ ความสูญสิ้นแห่งการปฏิบัติธรรม ความสูญสิ้นแห่งการตรัสรู้ ความสูญสิ้นแห่งพระภิกษุสงฆ์ และความสูญสิ้นแห่งพระชาติ ความสูญสิ้นเหล่านี้จะเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธศาสนามีอายุได้ ๕๐๐๐ ปี ที่สำคัญก็คือเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ ๓๐๐๐ ปี คัมภีร์ชาดกจะสูญสิ้นและชาดกเรื่องแรกที่จะสูญสิ้นก็คือ *เวสสันดรชาดก* จึงเห็นได้ว่าในระยะ พ.ศ. ๒๐๐๐ นั้นประเทศที่นับถือพุทธศาสนาต่างก็พยายามที่จะทำอะไรขึ้นมาสักอย่างหนึ่ง เพื่อแก้ค่าพยากรณ์เหล่านี้ทางกรุงศรีอยุธยาเกิด *มหาชาติคำหลวง* ขึ้น ทางเชียงใหม่ก็เกิด *เวสสันดรที่ป็นภาษามคธ* ขึ้น^{๒๖}

ทางราชการสมัยเก่าถือว่า การสวดคำหลวงเป็นกิจสำคัญอย่างหนึ่ง ถึงกับให้เจ้าหน้าที่ผู้สวดคำหลวงมีชื่อประจำอยู่ในทำเนียบศักดิ์นิวาฝ่ายพลเรือน คือ *ขุนทินบรรณาการ* และ *ขุนธารกำนัล* ความมุ่งหมายเดิมในการสร้างคำหลวงก็เพื่อเป็นแบบฉบับสำหรับสวด หาใช้ทำขึ้นเป็นบทวรรณคดีทั่วไปไม่ได้ดังนั้นเรื่องอื่น ๆ เช่น *พระลอ* *สมุทรโฆษ* จึงไม่เรียกว่าคำหลวง การที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดฯ ให้แต่ง *มหาชาติคำหลวง* นั้น ก็มีได้หมายความว่าแต่ก่อนไม่เคยมีมหาชาติคำประพันธ์อย่างอื่น ๆ เลย หากพระองค์จะทรงโปรดฯ ให้มีสวดทำนองต่าง ๆ จึงจำเป็นต้องปรุงคำประพันธ์ขึ้นใหม่ อันประกอบด้วยกาพย์ โคลง ฉันท์ เพื่อบรรจุทำนองสวดต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงอธิบายไว้ว่า *คำหลวง* น่าจะหมายถึง *คำราชการ มหาชาติคำหลวง* คือ คำมหาชาติซึ่งใช้อยู่ในราชการ *นั้นโทปนันทสูตร* แต่งเอาอย่างมหาชาติคำหลวงจึงพลอยเรียกว่า *คำหลวง* ไปด้วย *พระมาลัยคำหลวง* ก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน^{๒๗}

หากคำหลวงหมายถึงคำราชการดังกล่าวแล้ว ในสมัยอยุธยา ก็ยังมีคำหลวงอยู่อีกเรื่องหนึ่ง *พระปริตรคำหลวง* ซึ่งมีกล่าวไว้ในตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาว่า มีทั้งพระธรรมเทศนามหาชาติและสวดพระพุทธรูปมนต์จำเรียกพระปริตรคำหลวง พระปริตรนี้มีการแก้ไขบางบทตามความเหมาะสม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเรียกเสียใหม่ว่า *สวดมนต์ฉบับหลวง*^{๒๘}

วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนมีเนื้อหาที่แทรกคำสอนไว้ทั้งสิ้น ประเภทที่เป็นชาดกและเรื่องราวของพระพุทธสาวกเป็นวิธีการสั่งสอนที่ยกตัวอย่างความประพฤติของตัวละครต่าง ๆ ซึ่งเหมาะกับสังคมของชาวอยุธยาในสมัยนั้น ส่วน *นิทานสิบสองเหลี่ยม* หรือ *นิทานอิหฺร่าวนราชธรรม* ก็ดำเนินเรื่องราวเป็นนิทานแล้วสรุปสั่งสอนเป็นราชธรรม

วรรณกรรมศาสนาและคำสอน ประเภทที่ผูกเป็นปัญหาธรรมมีคำปุจฉาและคำวิสัชนา มีดังนี้

๑) พระราชปุจฉา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชตรีศกถาม คณะสงฆ์ถวายวิสัชนา

๒) อัญชันธรรมปัญหา สมเด็จพระเพทราชา กับ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

๓) พระกฐินวินิจฉัย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ถวายวิสัชนา

๔) พระราชปุจฉา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศตรีศกถาม คณะสงฆ์ถวายวิสัชนา

๕) ประคนธรรมความเก่า

๖) มลทินปัญหา ฉบับเจ้าปานเจ้าป้อม

พระราชปุจฉา คือ ข้อรับสั่งถามอรรถธรรมที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสงสัยโปรดฯ ให้พระราชอาคันตางกูรหรือที่ประชุมคณะสงฆ์เป็นผู้ถวายวิสัชนา เข้าใจว่าประเพณีนี้คงจะมีในบรรดาประเทศที่นับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่โบราณ ในอินเดียมีหนังสือ *มลทินปัญหา* ซึ่งพระเจ้ามลิณีทรงเป็นผู้ชักใช้ถามปัญหาพระนาคเสน พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาในเวลาต่อ ๆ มาคงนิยมตามแบบอย่างของพระเจ้ามลิณี จึงเกิดมีประเพณีมีพระราชปุจฉาขึ้น ประเพณีนี้เริ่มมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และมีการจดข้อพระราชปุจฉาและคำพระราชอาคันตางกูรวิสัชนารักษาไว้ในหอหลวงทุกกครั้ง จึงเกิดมีหนังสือพระราชปุจฉาเป็นทำนองจดหมายเหตุอย่างหนึ่ง และเป็นตำราเรียนด้วยอีกอย่างหนึ่ง

พระราชปุจฉาในสมัยอยุธยาเท่าที่รวบรวมได้ในปัจจุบันมี เริ่มมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รวมทั้งสิ้น ๑๓ เรื่องด้วยกัน คือ พระราชปุจฉา ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มี ๑๐ ได้แก่

- ๑) ว่าด้วยการลาสิกขาบท
- ๒) ว่าด้วยภิกษุหนีทาพระเจ้าแผ่นดิน
- ๓) ว่าด้วยอุตรกรูปรูป
- ๔) ว่าด้วยเชือกกรรม
- ๕) ว่าด้วยเรื่องแขกเมืองเข้ามาเฝ้า
- ๖) ว่าด้วยความรู้ของพระโพธิสัตว์ในชาติก่อน
- ๗) ว่าด้วยทศพลญาณ
- ๘) ว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม
- ๙) ว่าด้วยประวัติพระพุทธศาสนา
- ๑๐) ว่าด้วยบวชกะเทย

พระราชปุจฉาของสมเด็จพระเพทราชา ว่าด้วยพระอัฐฐกรรม

ปัญหา ๘ ข้อคือ

- ๑) ทางใหญ่อย่าเที่ยวจร
- ๒) ลูกอ่อนอย่าอุ้มรัด
- ๓) หลวงเจ้าวัดอย่าให้อาหาร
- ๔) ไม้โก่งอย่าทำกงวาน
- ๕) ช้างसारอย่าผูกกลางเมือง
- ๖) ถ้าจะให้ เป็นลูกให้เอาไฟสมต้น
- ๗) ถ้าจะให้ล้มบันทุกแต่เบา
- ๘) ถ้าจะเรียนโหราให้ฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เสีย

พระราชปุจฉาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมี ๓ เรื่อง
ได้แก่

- ๑) ว่าด้วยสังฆภัต
- ๒) ว่าด้วยเทวดาพลี

ส่วนเรื่อง พระภิกษุวินิจฉัยกถา เป็นคำวิสันนาของสมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ ถวายตอบพระราชปุจฉาของ
สมเด็จพระเพทราชาว่าด้วยลักษณะสวดฎีกฐิน สมเด็จฯ พระองค์นี้
เป็นผู้ที่เคยถวายวิสันนาว่าด้วยอัฐฐกรรมปัญหามาแล้ว

พระราชปุจฉาและคำวิสันนาเหล่านี้ล้วนเขียนเป็นร้อยแก้ว เริ่ม
ต้นด้วย วัน เดือน ปี ที่มีพระราชโองการถาม และมักจะระบุนามผู้

ถวายวิสาขนาไว้ด้วย

ตัวอย่าง

พระราชปุจฉาของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
เรื่อง ลาลิกขาบท

ศักราช ๑๐๘๓ ปีระกาศก (พ.ศ.๒๒๒๔) วันพุธ เดือนอ้าย
แรม ๘ ค่ำ มีพระราชโองการถามสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ว่า
ภิกษุปลงสิกขาบทว่า "พุทฺธ ปุจฺจกฺขามิ" แปลว่าไหน

ถวายพระพรว่า "พุทฺธ ปุจฺจกฺขามิ" นั้น แปลว่าอาตมภาพจะ
ปลงสรณคมนั้น อันสมานทานเอาด้วยอุปสมบทว่า "พุทฺธ สรณิ" นั้น เสีย
ในกาลบัดนี้

จึงมีพระราชโองการตรัส ครั้นว่าดังนั้นสรณคมนั้นได้ติดตัวไปภา
ถวายพระพรว่า ปลงสรณคมนั้นสำหรับภิกษุนั้นให้ขาดเสียก่อนเมื่อ
เป็นคฤหัสถ์แล้วนั้น จึงสมานเอาสรณคมนั้นสำหรับคฤหัสถ์นั้นแล้ว

จึงมีพระราชโองการถามว่า เมื่อบวชเป็นภิกษุสวดปฏิบัติสวดกรรม
วาจาเป็นอันมากจึงเป็นภิกษุ เมื่อสึกออกมานั้นว่าแต่สองคำสามคำ คือ
"พุทฺธ" คำหนึ่ง "ปุจฺจกฺขามิ" คำหนึ่ง แต่เท่านี้ก็ขาดจากเป็นภิกษุนั้น
เป็นไหน

ถวายพระพรว่า เมื่อจะก่อสร้างนั้นย่อมช้า เมื่อจะล้างเสียนั้นก็
ย่อมพลัน จึงเป็นอันปลงสิกขาบท มีพร้อมด้วยองค์ ๖ ประการมิ
ขาดมิเป็นอันปลงสิกขาบท จึงถวายพระคาถาอันจะรู้จักองค์ ๖ ประ
การดังนี้...^{๓๑}

นอกจากปัญหาธรรมที่มีลักษณะเป็นร้อยแก้วดังกล่าวนี้แล้ว ยังมี
หนังสือกระทู้ธรรมอีกเล่มหนึ่ง คือ *ประเด็นธรรม* มีลักษณะเป็น
ธรรม ผูกเป็นกระทู้ ๑๘ คู่ แล้วมีคำอธิบายต่อไปเป็นร้อย ประเด็น
ธรรมนี้จะเกิดขึ้นอย่างไรไม่มีใครทราบ แต่มีลักษณะคล้ายกับอัฐธรรม
ปัญหา จึงน่าจะเป็นกระทู้ธรรมที่บัณฑิตไทยคิดผูกกันขึ้น ทั้งประเด็นธรรม

และอัฐฐธรรมปัญหา คงจะมีขึ้นในสมัยที่นิยมการผูกและการแก้ปัญหา
 ธรรมในสมัยใดสมัยหนึ่งในอยุธยา บางทีสมเด็จพระเพทราชาอาจจะ
 ทรงผูกอัฐฐธรรมปัญหาขึ้นตามแบบอย่างประคนธรรมก็ได้³²

ประคนธรรมทั้ง ๑๘ กระถุ มีดังนี้

คู่ที่ ๑	จันทร์หย่อนกว่าดาว	ไม้เท้ายาวกว่าถ่อ
คู่ที่ ๒	ลูกดอกนอกช่อ	ไม้ดอกกล่าใหญ่
คู่ที่ ๓	ที่เมาเอากันเป็นหัว	ที่มัวเอาตัวต่างไกล
คู่ที่ ๔	เอาเปิดชั้นประชันไก่	ไก่แต่จะแพ้อยู่รางราง
คู่ที่ ๕	ที่ไฟไม่ใส่ฝอย	ที่หิ้งห้อยไปขึ้นดั่ง
คู่ที่ ๖	จอดเรือไม่ดูฝั่ง	จะนั่งไม่ดูแผ่นดิน
คู่ที่ ๗	ที่ผิดเอาเป็นชอบ	ที่ระบอมาตฉิน
คู่ที่ ๘	ฟ้าผ่าแตกแดนทั้งแผ่นดิน	แครงรอกาบินว่าไม่รู้เห็น
คู่ที่ ๙	ตาบอดมาสอดตาดู	หูหนวกสอดรู้ว่าเป็นเข็ญ
คู่ที่ ๑๐	ใครฝ่าร้อนจะนอนเย็น	ใครไฝเย็นจะตื่นตาย
คู่ที่ ๑๑	เสือจะกลืนไปขึ้นเกล้า	จะเข้จะคว่าไปขึ้นหงาย
คู่ที่ ๑๒	คบมิตรอสร์พิศม์ร้าย	ว่ายน้ำที่ถ้าวังวน
คู่ที่ ๑๓	ที่ให้กินมิยินดี	ที่ไม่ให้กินไปยินยล
คู่ที่ ๑๔	ที่ใช้การไปหว่านผล	ที่ใช้กลไปชนพีช
คู่ที่ ๑๕	เดือนเพ็ญมิใคร่จะหลับ	เดือนดับมิใคร่จะตื่น
คู่ที่ ๑๖	ไฟฤาจะราอยู่พื้น	คินฤาจะราอยู่ท้าววัน
คู่ที่ ๑๗	พระกาลถามผลาญชาติ	มีจจุราชมิพิพาญอย่าผัน
คู่ที่ ๑๘	เกิดกับตายคล้ายกัน	จนวันใดได้นิพพาน

ตัวอย่าง คำอธิบายกระถุธรรมดังกล่าว

คู่ที่ ๑ ฉันทัดจึงว่าจันทร์หย่อนกว่าดาวไว้ ดลว่าฝูงชนผู้ใด ๆ
 กิด ทั้งสมณพราหมณ์ชีและบุรุษสตรีก็ดี อันกอบด้วยยศศักดิ์สมบัติเหม็น
 หอมย่อมประพติดตาม กระทำแต่พอสมควรสถานประมาณ บมิทำศักดิ์หัก
 หาญแก่ทำนผู้ดีเข็ญใจ ย่อมรู้ที่มาย่อมรู้ที่ว่าจะไป ย่อมรู้ที่ไว้ไม่เมต
 ไมตรี อนึ่งพึงจะเรียกน้ำก็ว่าน้ำ อนึ่งพึงจะเรียกพีก็ว่าพี บมิถือว่ากูนี้

เป็นผู้ดีมีทรัพย์ ย่อมค่านับพ่อแม่ผู้เฝ้าผู้แก่ครูอาจารย์ บมิโวหารหักไข
เหนื่อลม ถ้าเห็นใครโรกรธกันก็ดีเอาไมตรีปราไปประสารประสม ทำ
ให้เป็นมงคลแก่ท่าน ให้เป็นมงคลแก่ตน รู้ลู่รู้โล่ ให้ละเมียดละไมใจ
ตนเล่ห์กะเท่ห์เล่ห์กล รู้ทำให้คนเมตตา เห็นคนร้ายเอาดีตอบ เห็น
คนชอบโภทนา มีอุปมาดุจพระบรมโพธิสัตว์ เมื่อครั้งชาติเป็นภุมิถิต
พระองค์ขึ้นมาจำศีลอยู่ในจอมปลวกเป็นที่สงัดสบาย จึงอาลัยภายน์ใจ
ร้ายมันเข้าไปคร่ำลงวันนั้นได้ มิใช่ว่าพระองค์จะกลัวอาลัยภายน์...
เหตุว่าพระบรมโพธิสัตว์เจ้ารักศีลของพระองค์เจ้า ยิ่งกว่ายศศักดิ์ว่า
อาตมภาพพระองค์... และอันนี้ชื่อว่าจันทรหย่อนกว่าดาว กล้ามาแต่
เท่านี้ก่อนแลฯ^{๖๓}

ส่วนหนังสือ *มิลินทปัญหา* ฉบับเจ้าปานเจ้าป้อม นั้น เป็น
ฉบับแปลในสมัยอยุธยา แต่ไม่ทราบว่ายุคใด มีบานแพนยกบอกไว้ว่า

"หนังสือมิลินทปัญหานี้ ของบวรนาวิวงศ์ชิตยะทรงนามปานป้อม
สองพระพี่น้องอันประกอบด้วยศรัทธา สร้างไว้หวังจะให้เปนกุศลสืบไป
ในอนาคตกาล..."

เนื้อเรื่องเป็นการสอนความประพฤติให้ถือตามคุณสมบัติของสัตว์
บางชนิด เช่น ให้นอนอย่างลา คือมิให้นอนในที่สบายนานเกินไป เป็น
ต้น คำถวายเป็นวิเศษนาต่าง ๆ เป็นของพระนาคเสน และในตอนท้ายจะ
อ้างว่าพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้เช่นนั้น ๆ

หนังสือประเภทปัญหาธรรมเหล่านี้ นอกจากจะให้เห็นวิธีการ
ใช้ถ้อยคำในภาษาร้อยแก้วสมัยอยุธยาแล้ว ยังทำให้เห็นวิธีการสั่ง
สอนคนของชาวกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย วิธีอธิบายธรรมก็ใช้ถ้อยคำ
ง่าย ๆ และสามารถฟังเข้าใจได้ง่ายด้วย ทั้งยังแทรกคติที่ลึกซึ้งไว้
แทบทุกตอนโดยเฉพาะ *ประเด็นธรรม* ที่แก้ปัญหาธรรมด้วยรายนั้นหลาย
ตอนมีลักษณะคล้าย *สุภาสิตพระร่วง* จึงอาจจะสันนิษฐานได้เป็น ๒
ทาง คือ *ประเด็นธรรม*ได้อิทธิพลมาจาก *สุภาสิตพระร่วง* หรือสมัยที่แต่ง
*ประเด็นธรรม*นั้นเอง ได้มีการต่อเติมเสริมแต่ง *สุภาสิตพระร่วง* ซึ่งมีเค้า

ว่ามีเรื่องราวมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย

ตัวอย่าง บางตอนจาก ประคนธรรม ซึ่งมีลักษณะคล้ายสุภาษิต
พระร่วง มีดังนี้

บมิเจรจา คำบาปหยาบช้า หักรานด้านทาง ขยกดนข่มท่าน คำ
หวานล้นพัน ถ้อยคำโอชา เป็นที่เสนาหา แห่งน้ำใจคน เป็นพักเป็นผล
จนสืบลูกหลาน เป็นธรรมแก่นสาร ควรนับควรถือ ถ้อยคำสุจริต
ไมตรีสนิท คำจริงคำซื่อ เจริญบ่ตรีอ ซึ่งน้ำใจใคร...³⁴

ส่วน *สุภาษิตพระร่วง* มีว่า

เมตตาต่อมิตร	คิดแล้วจึงเจรจา
อย่าหนีทาผู้อื่น	อย่าต่นยกยอดตน
...	...
เมื่อพาทิพึงตอบ	จงบนอบผู้ใหญ่

วรรณกรรมคำสอนและคำสอน ประเภทที่ตัดตอนมาจากวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ เลือกแต่เฉพาะตอนที่มีคำสั่งสอนขึ้นมาเรียบเรียงใหม่หรือไม่ได้ตัดตอนมาจากวรรณกรรมเรื่องใด แต่เขียนเป็นคำสั่งสอนขึ้นโดยตรง มี *โคลงทศรทสอนพระราม โคลงพาลีสอนน้อง โคลงราชสวัสดิ์* และ *โคลงโลกนิติ*

วรรณกรรม ๒ เรื่องแรกตัดตอนมาจากเรื่อง *รามเกียรติ์* ส่วน *โคลงโลกนิติ* เป็นสุภาษิตเก่าแก่ กวีเลือกหาคำสุภาษิตภาษาบาลีและสันสกฤตมาจากคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น *คัมภีร์โลกนิติ คัมภีร์โลกนัย คัมภีร์พระธรรมบท* นำมาแปล แล้วแต่งเป็นโคลงประกอบทุกคาถา

เนื้อหาของคำสั่งสอนอาจจะแยกออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ **ประเภทที่หนึ่ง** เป็นคำสั่งสอนราชธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ มีอยู่ใน *โคลงทศรทสอนพระราม* ซึ่งสมมติเป็นเรื่องราวให้ท้าวทศรถให้โอวาทพระรามเมื่อทรงมอบบ้านเมืองให้ครอบครอง คำสั่งสอน

ราชธรรมเช่นนี้มีปรากฏใน *นิทานสิบสองเหลี่ยม* ซึ่งสั่งสอนด้วยการผูกเรื่องราวเป็นนิทานด้วย

ประเภทที่สอง เป็นคำสั่งสอนหลักความประพฤติของข้าราชการที่พึงประพฤติต่อพระมหากษัตริย์ มีอยู่ใน *โคลงพาสสอนน้อง* ซึ่งสมมติว่าเป็นตอนที่พาสรู้ว่าตนจะตาย จึงเรียกกองคตและสุครีพมาสั่งสอนให้รู้จักประพฤติตัวในการที่จะไปเป็นข้าพระราม ส่วน *โคลงราชสวัสดิ์* กล่าวถึงหลักความประพฤติของอำมาตย์ผู้อยู่ใกล้ชิดพระราชา

ประเภทที่สาม เป็นคำสั่งสอนโดยทั่ว ๆ ไปในทำนองสุภาพดี ได้แก่ *โคลงโลกนิติ*

โคลงสามเรื่องแรก กล่าวกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช *ประชุมภักดิ์* เป็นนิทานเปอร์เซียที่สันนิษฐานว่าแปลขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเช่นกัน ส่วน *โคลงโลกนิติ* ไม่ปรากฏผู้แต่งและสมัย แต่สังเกตจากลักษณะการแต่งจะเห็นได้ว่าคงจะมีผู้แต่งหลายคน และคงจะแต่งกันต่อมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรทรงรวบรวมโคลงโลกนิติของเก่ามาชำระแก้ไขใหม่ให้เรียบร้อยประณีตและไพเราะ และโปรดเกล้าฯ ให้จารึกไว้ในวัดพระเชตุพนจึงทำให้โคลงนิติแพร่หลายยิ่งกว่าวรรณกรรมประเภทเดียวกันเรื่องอื่น ๆ

๕. วรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง

วรรณกรรมประเภทบันเทิงนี้มีจำนวนมากกว่าทุกประเภท อาจแบ่งออกเป็นประเภทย่อย ๆ ได้เป็น ๔ ประเภทคือประเภทบันเทิงอันเนื่องมาจากศาสนา ประเภทแสดงความรู้สึกของกวี ประเภทเล่าเรื่องและประเภทเบ็ดเตล็ด

๕.๑ ประเภทบันเทิงอันเนื่องมาจากศาสนา

วรรณกรรมประเภทนี้ได้แก่วรรณกรรมที่ได้เนื้อเรื่องมาจากชาดกหรือคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ มีจุดประสงค์ในการแต่งเพื่อให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านโดยเฉพาะ บางเรื่องก็แต่งขึ้นเพื่อการละเล่นบางชนิด ซึ่งก็นับว่าแต่งขึ้นเพื่อความบันเทิงเช่นกัน วรรณกรรมดังกล่าวมีดังนี้

๔.๑.๑ *เสื่อโคคำฉันทน์* ของ พระมหाराชาครุ

๔.๑.๒ *สมุทรวิชคำฉันทน์* ของ พระมหाराชาครุ

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และ

กรมสมเด็จพระปรมาณูพิติอินร

๔.๑.๓ *อนิรุทธคำฉันทน์*

๔.๑.๔ *กลบทสิริวิบูลกิติ*

ของ หลวงศรีปรีชา (เซ่ง)

เสื่อโคคำฉันทน์ *สมุทรวิชคำฉันทน์* และ *กลบทสิริวิบูลกิติ* ต่างก็ได้เรื่องราวมาจาก *ปัญญาสชาดก* ส่วน *อนิรุทธคำฉันทน์* ได้เรื่องราวมาจาก *คัมภีร์วิษณุปุราณะ* *เสื่อโคคำฉันทน์* นับเป็นคำฉันทน์เรื่องแรกที่มีเรื่องจบบริบูรณ์ *สมุทรวิชคำฉันทน์* และ *อนิรุทธคำฉันทน์* นั้นแม้จะได้เรื่องมาคนละทาง แต่การดำเนินเรื่องก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน เช่น มีการอุ้มสม วรรณกรรมทั้ง ๔ เรื่องนี้ต่างก็ได้รับยกย่องในด้านความไพเราะ และความเป็นแบบฉบับให้กวีในยุคต่อมาได้แต่งตามทั้งสิ้น *กลบทสิริวิบูลกิติ* อาจจะต้องอยู่ในด้านความไพเราะไปบ้าง เพราะกฎเกณฑ์ที่เพิ่มเติมลงไปเป็นลักษณะคำประพันธ์ แต่ก็เป็นเรื่องที่แสดงความสามารถของกวีได้ดีบทหนึ่ง ส่วน *สมุทรวิชคำฉันทน์* นั้นนับว่าเป็นเรื่องที่เด่นที่สุดในสมัยอยุธยาตอนกลาง จนได้รับยกย่องเป็นยอดแห่งคำฉันทน์ของวรรณกรรมไทย

๔.๒ ประเภทแสดงความรู้สึกของกวี

วรรณกรรมประเภทแสดงความรู้สึกของกวีที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้หมายถึงแต่เฉพาะความรู้สึกของกวีในยามที่ต้องจากคนรัก ซึ่งจะมีทั้งการคร่ำครวญคะนองหา และการรำลึกถึงเหตุการณ์ หรือสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับคนรัก ผู้เขียนวรรณกรรมประเภทนี้ได้แก่กวีฝ่ายชายทั้งสิ้น การที่ไม่มีกวีฝ่ายหญิงสร้างวรรณกรรมประเภทนี้ขึ้นนั้นอาจจะเป็นเพราะประเพณีไทยไม่นิยมให้ผู้หญิงเป็นฝ่ายคร่ำครวญถึงผู้ชายโดยเปิดเผย วรรณกรรมประเภทนี้มีจำนวนมากที่สุดในจำพวกวรรณกรรมประเภทบันเทิงด้วยกัน ดังจะเรียงลำดับตามเวลาก่อนหลังที่เกิดขึ้นดังนี้

๔.๒.๑ *โคลงกำสรวล*

๔.๒.๒ *ทวารวดี* ของ พระเชาวราช

ขุนพรหมมนตรี ขุนศรีกวีราช

และขุนสารประเสริฐ

๔.๒.๓ *นิราศหริภุญไชย* ของ กิพ หรือ ศรีกิพ

๔.๒.๔ *นิราศนครสวรรค์* ของ พระศรีมโหสถ

๔.๒.๕ *นิราศหิมา*

๔.๒.๖ *โคลงนิราศ* ของ เจ้าฟ้าอภัย

๔.๒.๗ *กาพย์เห่เรือ* } ของ

๔.๒.๘ *นิราศธารโศก* } เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ

๔.๒.๙ *โคลงนิราศพระนพทศบาท*

ของ พระมหานาค วัดท่าทราย

วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับการเดินทางทั้งสิ้น มีทั้งการเดินทางในระยะสั้นและยาว *นิราศหิมา* แม้จะเป็นเรื่องราวตอนหนึ่งของ *รามเกียรติ์* แต่ตอนที่ตัดตอนมานี้ก็เป็นเหตุการณ์ขณะที่พระรามเดินทางตามนางสีดา *กาพย์เห่เรือ* แม้จะเป็นการเดินทางระยะสั้น ๆ และมีจุดประสงค์เพื่อให้ขับเห่ หรือให้จิ้งหะแก่งไฟพายก็มีเนื้อหาเกี่ยวกับการระลึกถึงนางที่มีได้เดินทางมาด้วย สรุปลงแล้วแต่ละเรื่องมีการพรรณนาความรักความอาลัยถึงนางที่อยู่ข้างหลัง คลุกเคล้ากับสถานที่และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กวีได้ผ่านไปและพบเห็น บางทีก็เทียบความรักของตนกับคู่รักที่มีในนิทานเรื่องอื่น ๆ บางทีก็ฝากความรู้สึกผ่านสื่อต่าง ๆ ไปถึงนาง ส่วนนางที่ครวญถึงนั้นเรียกว่า "นางในนิราศ" อาจมีตัวจริงก็ได้ไม่มีตัวจริงเป็นเพียงคุณงามก็ได้ วรรณกรรมที่มีลักษณะดังกล่าวนี้เองที่เราเรียกกันในภายหลังคำว่า *นิราศ* การเขียนในทำนองนิราศนี้มักจะแทรกอยู่ในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เป็นบางตอน เช่น ตอนที่ตัวเอกของเรื่องต้องพลัดพรากจากกัน เป็นต้น

โคลงกำสรวล นับเป็นบทวรรณกรรมอันแสดงคุณสมบัติพิเศษของกวี มีโคลงที่ประกอบด้วยโวหารอันคมคายหลายบท เป็นแบบอย่างให้กวีในยุคหลังแต่งตามอีกหลายเรื่อง *โคลงทวารวดี* พรรณนาความอาลัยรักโดยใช้ฤดูกาลเป็นพื้นฐานแห่งการพรรณนา *โคลงนิราศหริภุญไชย* เป็นโคลงที่แต่งเป็นภาษาเหนือก่อน ตั้งแต่ พ.ศ.

๒๐๖๐ ซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ตามคำสันนิษฐาน
ของ นายประเสริฐ ณ นคร^{๓๖} แต่กองวรรณคดีได้บันทึกไว้ว่าเป็น
โคลงในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อย่างไรก็ตาม นักวรรณคดี
ส่วนมากมีความเห็นตรงกันว่าคงจะได้มาแปลงเป็นโคลงภาษากลางกัน
ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช *นิราศนครสวรรค์* และ*นิราศชีดา*
เป็นนิราศในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเช่นกัน *โคลงนิราศ*
ของ เจ้าฟ้าอภิบาล เป็นนิราศในสมัย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ
นอกนั้นเป็นเรื่องที่แต่งในสมัย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จะเห็น
ได้ว่าการเขียนเรื่องทำนองนี้ เป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น
จนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย และมักจะมีแทรกอยู่ในวรรณกรรมประเภท
บันเทิงแทบทุกเรื่อง

เป็นที่น่าสังเกตว่าลักษณะการเขียนวรรณกรรมประเภทนี้ คล้าย
กับโคลงเรื่องหนึ่ง ของ กาลิทาส^{๓๗} ที่ชื่อว่า *เมฆทุด* ซึ่งเป็น
เรื่องของยักษาผู้ต้องทนทุกข์ทรมานด้วยความปวดร้าวใจ เนื่องจาก
การพลัดพรากจากภรรยาสุดที่รัก ยักษาเป็นบริวารคนหนึ่งของท้าว
กูเวร ราชาแห่งนครอลกา บนเขาไกรลาส ทำหน้าที่เป็นนายทวาร
ประจำอุทยานท้าวกูเวรนั้น แต่ด้วยเหตุที่ยักษามีวญกพันอยู่แต่ในความ
พิศวาสกับภรรยาเสียจนลืมหน้าที่ของตนเอง เปิดโอกาสให้ข้างไยรา
วรมของพระอินทร์มาทำลายสระบัวทองของท้าวกูเวร ท้าวกูเวรกริ้ว
จึงเนรเทศให้ไปอยู่บนเขารามคิรีมีกำหนด ๑ ปี ถึงแม้ร่างกายของ
ยักษาจะต้องพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รักไกลแสนไกล แต่จิตใจของ
ยักษาก็ยังคงคร่ำครวญหานางอยู่ทุกขณะ ขณะที่เมฆกลุ่มแรกแห่งเดือน
อาษาฒ (ระหว่างมิถุนายน ถึง กรกฎาคมอันเป็นต้นฤดูฝนของอินเดีย)
ปรากฏเขียวชะอุ่มขึ้นในท้องฟ้า ภาพของเมฆนั้นทำให้ยักษาเกิดความ
สะเทือนใจเป็นอย่างยิ่ง ในตอนนี้ กาลิทาสได้บรรยายไว้ว่า

Even happy hearts thrill strangely to the cloud;
In poetic to him, poor wretch,
She loved embrace form was disallowed.³⁷

ใน ทวารวดี มีบรรยายคล้ายคลึงกันว่า

วรรณโณลิสแล้ง	แดงเดี่ยว
อกกระอุเกเรียนโกกรย	กระด้าง
อัมพรอุทรเขียว	ครางคร่า
พื้นพื้นโหยให้ซ้าง	เขียวลิ้น

ซึ่ง ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ถอดความไว้ว่า

"ผิวพื้นแผ่นดินเห็นเป็นสีแดง เช่นเดียวกับอกกระอุเกเรียน แล
หลังก็ดำกระด้าง ท้องฟ้าอัมเมฆเขียวช่อมครางคร่า พอคิดก็โหย
ให้น้ำตาไหลเขียวแรงเหมือนน้ำ"³⁸

ความปวดร้าวทรมานใจ ได้ทำให้สติของยักษากลับกับพินเพื่อคนไป
ว่า ก้อนเมฆอันปราศจากวิญญาณนั้นจะทำหน้าที่เป็นผู้สื่อข่าวไปถึง
ภรรยาของตนได้ จึงอ่อนวอนขอให้เมฆนำข่าวของตนไปสู่ นาง ความ
คิดในการส่งข่าวผ่านสิ่งต่าง ๆ ไปสู่ นางนี้ ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมที่
เขียนในทำนองนิราศของไทยหลายเรื่อง เช่น ใน *โคลงกำสรวล*
ขอให้ *บางเขน* ช่วยเห็นเอาข่าวไปบอกนางดังนี้

มาท่งทุเรศผี	บางเขน
เขนข่าวอกนมเจลา	พี่ต่งง
ปิ่นกามกระเวนหวว	ใจพี่ พระเออย
อุบายให้แก้วก้าง	พี่ต่ง คินคงฯ

ใน ทวารวดี ขอให้ *ลม* เป็นผู้นำข่าวไป ดังนี้

ลมพัดเผยข่าวด้วย	ลมเฮีย
ลมแล่นรับขวัญบิน	บ่าไฉ
เรียมรักร่ำยังเลย	ลาญสวาดี
สารส่งว่าวานให้	แม่มา

ใน *นิราศศิวดา* ขอให้ยกเป็นผู้นำข่าว ดังนี้

เห็นนกเรียมอ้อโองการ ว่านกเอียววาน
มาช่วยทั้งวอลโศกา
สุริย์รุ่งเรวร้อนหา จงพบพินิตา
แลทูลจงรู้เรียมตัลย์

ความคล้ายคลึงกันในด้านความคิดเหล่านี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ยกขึ้นมา เป็นตัวอย่างเท่านั้น ยังมีอีกหลายตอนที่เป็นไปในทำนองเดียวกัน จึงเป็นเรื่องที่ควรจะศึกษาความเกี่ยวพันของวรรณกรรมดังกล่าวโดยละเอียดต่อไปในภายหลัง

๔.๓ ประเภทเล่าเรื่อง

วรรณกรรมประเภทนี้หมายถึงวรรณกรรมที่มีเรื่องราวเป็น พฤติกรรมของตัวละครต่าง ๆ เรื่องราวที่นำมาเล่าอาจจะ เป็นเรื่องอิงประวัติศาสตร์ หรือนิทานพื้นเมือง หรือดัดแปลงมาจากเรื่องชาดก วรรณกรรมประเภทนี้มีดังนี้

- ๔.๓.๑ ลิลิตพระลอ
- ๔.๓.๒ กาพย์ขับไม้เรื่องพระรถ
- ๔.๓.๓ บทละครใน ๕ เรื่อง
- ๔.๓.๔ บทละครนอก ๑๔ เรื่อง
- ๔.๓.๕ บทละครนอกที่สันนิษฐานว่าอาจจะแต่ง ในสมัยอยุธยาอีก ๕ เรื่อง

ในบรรดาวรรณกรรมทั้งหมดนี้ ปรากฏว่ามี *ลิลิตพระลอ* เพียง เรื่องเดียวเท่านั้นที่จบบริบูรณ์ ส่วนเรื่องอื่น ๆ แม้จะไม่มีครบทุกตอน แต่คนอ่านหรือคนฟังก็รู้จักเรื่องราวโดยตลอดอยู่แล้ว วรรณกรรมเหล่านี้แต่งขึ้นเพื่อความเพลิดเพลินเจริญใจโดยแท้จริง แม้เรื่องที่ดัดแปลง มาจากชาดกก็ได้ทิ้งร่องรอยของการสั่งสอนธรรมโดยตรงเอาไว้ มี แต่เพียงคติธรรมบางประการที่แทรกอยู่ในเรื่อง เช่น ในพฤติกรรม ของตัวละครเอก เป็นต้น

ลิลิตพระลอ นับเป็นวรรณกรรมบันเทิงประเภทเล่าเรื่องที่เด่นที่สุดและไม่เพียงแต่จะไพเราะที่สุดในสมัยอยุธยาเท่านั้น ยังได้รับยกย่องว่าเป็นยอดแห่งลิลิตของวรรณกรรมไทยอีกด้วย ทั้งนี้คงเป็นเพราะกวีตั้งใจแต่งเพื่อจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ และเพื่อให้เป็นศรีแก่สมัยที่แต่งทำนองเฉลิมพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นด้วย ส่วนเรื่องอื่น ๆ ไม่เด่นเท่า เพราะมิได้มีจุดประสงค์ที่แต่งขึ้นเพื่ออ่านแต่แต่งขึ้นเพื่อการขับร้อง และการละเล่น จึงมุ่งไปที่เสียงและการแสดงมากกว่าความไพเราะของถ้อยคำ

อย่างไรก็ตาม เราไม่ทราบสมัยแน่นอนที่วรรณกรรมทั้งหมดนี้เกิดขึ้น เพียงแต่สันนิษฐานกันว่า *ลิลิตพระลอ* อาจจะแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น และเรื่องอื่น ๆ คงแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลางถึงตอนปลาย

๔.๔ ประเภทเบ็ดเตล็ด

วรรณกรรมประเภทเบ็ดเตล็ดหมายถึงวรรณกรรมที่มีลักษณะเนื้อเรื่องพิเศษต่าง ๆ กันออกไป ดังจะได้กล่าวถึงแต่ละเรื่องดังนี้

๔.๔.๑ กาพย์ห่อโคลง ของ พระศรีมโหสถ

วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นกาพย์ห่อโคลงที่มีเนื้อหาเป็นทำนองพรรณนาชีวิตของชาวพระนครในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตอนหนึ่ง อีกตอนหนึ่ง เป็นบทเจรจาโต้ตอบกันในเรื่องความรักระหว่างชายกับหญิง มีลักษณะกึ่งบันเทิงและกึ่งบันทึกเหตุการณ์ ถ้อยคำที่ใช้ไม่ยากส่วนคำโต้ตอบระหว่างชายกับหญิงนั้นก็คมคายน่าฟัง

๔.๔.๒ โคลงอักษรสามหมู่ ของ พระศรีมโหสถ

วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งขึ้นเพื่อแสดงฝีมือในการเขียนโคลงกลอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ คือการใช้คำที่มีพยัญชนะเดียวกัน ๓ ตัว อยู่ในวรรคยุกต์สามัญ เอก และ โท เรียงกัน เนื้อหาจึงไม่สู้มีความสำคัญนัก และไม่มีสาระมาก

๔.๔.๓ โคลงเบ็ดเตล็ด

โคลงเบ็ดเตล็ดคือโคลงโต้ตอบกันระหว่างปฎิภาณกวี ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตามที่ได้มีผู้รวบรวมไว้ มีทั้งพระราชนิพนธ์

ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระนิพนธ์ของพระเทวี งานนิพนธ์
ของนางใน ศรีปราณี เจ้าเชียงใหม่ และข้าราชการบริพารอื่น ๆ นับ
เป็นการเล่นสนุกกันอย่างหนึ่งของชาวราชสำนัก เนื้อหาที่ทั้งการเข้า
แหยเสียดสี ยกยอ ฯลฯ

๔.๔.๔ เพลงยาว

เพลงยาวเป็นบทวรรณกรรมชั้นสั้น ๆ ของกวีหลายท่าน เช่น
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ เจ้าฟ้าสังวาลย์ ฯลฯ
เนื้อหามักประเภทจดหมายรัก และบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ

๔.๔.๕ นิราศธารทองแดง พระนิพนธ์ เจ้าฟ้า ธรรมธิเบศ

วรรณกรรมเรื่องนี้มีเนื้อหาบรรยายเรื่องการเดินทางแบบเดียวกับ
กับนิราศ แต่เรื่องที่กล่าวถึงไม่มีการคร่ำครวญหรือระลึกถึงนางที่จาก
มา กลับเป็นเรื่องราวธรรมชาติของสัตว์ และป่าดงพงไพร นับได้ว่า
เป็นวรรณกรรมประเภทสมจริง (realist) เรื่องแรกของไทย

วรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง ทั้ง ๔ ประเภทที่กล่าว
มาแล้วล้วนเป็นวรรณกรรมที่กวีสร้างขึ้นเพื่อให้อ่านหรือถ้ามิได้เจตนา
แต่งขึ้นเพื่อให้อ่านโดยตรงก็มีความไพเราะอ่านได้เพลิดเพลิน มีรส
วรรณคดีอยู่ นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ในการละเล่น
ต่าง ๆ โดยเฉพาะอยู่อีก *วรรณกรรมที่ใช้ประกอบการละเล่น หรือ
วรรณกรรมการแสดง* เป็นวรรณกรรมที่มีได้มุ่งหวังให้อ่านความบันเทิง
จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้ฟังและชมการละเล่นประกอบไปด้วย อย่างไรก็ตาม
ก็มีวรรณกรรมประเภทนี้อยู่บางเรื่องที่กวีแต่งได้ดี มีวรรณศิลป์
จนแม้แต่จะฟัง หรือ อ่านเพียงอย่างเดียว โดยไม่มีการชม ก็ได้รับ
ความบันเทิง เช่น เรื่อง*สมุทรโฆษคำฉันท์* ที่ใช้ประกอบการเล่นหนึ่ง
การที่จะศึกษาเรื่อง*วรรณกรรมการแสดง*ให้ได้ผลดียิ่งขึ้นจำเป็นต้อง
ศึกษาเรื่องการละเล่นต่าง ๆ ในสมัยอยุธยาไปด้วย ดังจะได้ยก
มากล่าวต่อไปนี้

การละเล่นในสมัยอยุธยา

เป็นธรรมดาของชาติบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรือง ประชาชนพล

เมืองย่อมมีความสนุกสนานรื่นเริงด้วยการละเล่นแบบต่าง ๆ ความ
สุขสำราญของชาวกรุงศรีอยุธยายังคงเป็นที่กล่าวขวัญชื่นชมถึงกัน เมื่อ
ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ว่า "ครั้งการบ้านเมืองดี" กลางวันก็มีโขนละคร
และหุ่น การละเล่นในสมัยกรุงศรีอยุธยามีอะไรบ้างนั้นก็มีกล่าวถึงไว้ใน
หนังสือหลายเล่ม เช่น ใน *กฎมณเฑียรบาล* ใน *จดหมายเหตุของลา
ลูแบร์* ใน *ปฐมนิเวศน์คำฉันท์* และในวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ อีกหลาย
เรื่องเมื่อมีการพรรณนาถึงงานรื่นเริงต่าง ๆ

การละเล่นเท่าที่ปรากฏชื่อในหนังสือต่าง ๆ มีอยู่ไม่ต่ำกว่า ๒๐
ชนิด เช่น เล่นแพน พื่อช้าง วัวชน กระบือชน ช้างชน คนชน
มวยปล้ำ เล่นคลี่ รำดาบ ฟุ้งหอก ยิงธนู ลอดบ่วง ใต้เชือกหนึ่ง
เล่นระทาดอกไม้ กระบี่กระบอง หกคะเมน นอนหอกนอนดาบ ฯลฯ
นอกจากการละเล่นที่มีลักษณะเหมือนการกีฬา หรือการเล่นละครสัตว์
ในปัจจุบันนี้แล้ว ยังมีการละเล่นที่งดงาม ก่อให้เกิดบทรกรรม
แบบต่าง ๆ ขึ้นอีก เช่น หนังสือการตีดาบรรรพ์ โขน รำ หรือระบำ
ระเบ็ง โมงครุ่ม กุลาตีไม้ หุ่น เสภา ละคร และ เพลงแบบต่าง ๆ
จะได้กล่าวถึงการละเล่นเหล่านี้ต่อไปตามลำดับ

หนังสือ เป็นการละเล่นที่เป็นที่นิยมกันมากในสมัยกรุงศรี
อยุธยาตอนต้น ต่อมาเรียกว่า *หนังใหญ่* เพราะมีหนังเล็ก คือ
หนังตะลุง เกิดขึ้น ตัวหนังใช้แผ่นหนังวัวลู่ สลักวาดลายงดงามเป็น
รูปตัวละคร มีไม้ผูกกับตัวหนังไว้ทั้งสองข้าง เพื่อให้ตัวหนังตั้งตรงไม่
คุดหรืองอ และไม้ที่ผูกทาบนั้นก็ทำให้คั่นยื่นยาวพ่นลงมาใต้ตัวหนังสื่อ
เป็นสองข้าง เพื่อใช้มือทั้งสองจับถือและยกได้ถนัด สถานที่เล่นก็ปลูก
โรงตั้งจอโตยใช้ไม้ไผ่ ถ้าไม่มีไม้ไผ่ จะใช้ไม้อื่นตากเหला ขนาดลำ
ไม้ไผ่แทนก็ได้ ปักเป็นเสา ๔ ต้น และใช้ผ้าขาวคาดเป็นจอ ขาว
ราว ๔ วา สูงราว ๓ วา ส่วนทางด้านหลังของจอ จุดใต้และก่อไฟ
ขึ้น เพื่อส่องให้เห็นเงาตัวหนังติดอยู่ที่จอผ้าขาวแล้วคนเล่นหนังก็จับ
ไม้ทาบตัวหนังนั้น ๆ คนหนึ่งต่อตัวหนังหนึ่งตัว ชูตัวหนังขึ้นบนศีรษะ
ของตน แล้วเดินออกไปตามเพลงดนตรีและบทพากย์บทเจรจาตามที่
กำหนดไว้ในท้องเรื่อง คนเล่นหนังนี้เรียกว่า "คนเขิด" คนเขิดหนัง

จะต้องเปิดให้เงาของตัวหนังไปติดอยู่ที่จอผ้าขาว เพื่อคนดูจะได้เห็น
รูปและลวดลายของตัวหนังได้เด่นชัด แต่คนเปิดไม่ต้องพูดและร้อง
เพราะมีคนพูดแทน เรียกว่า "คนพากย์" คนพากย์จะต้องเป็นคนรอบ
รู้เรื่องราวที่จะเล่นหนังตอนนั้น ๆ ดี และเป็นกวีอยู่ในตัวด้วยเพราะ
ต้องพากย์เป็น "คำฉันท์" และ "คำพากย์" บางตอนก็เจรจาแทนตัว
หนังให้สัมผัสคล้องจองกัน เป็นคำประพันธ์ที่เรียกว่า "รำยยาว"
ทั้งเป็นผู้บอกหน้าพากย์ให้พวกดนตรีทำเพลงประกอบการเล่นด้วย เช่น
เดียวกับ "ตะลึง" หรือ "ดาหลัง" หรือคนพากย์หนึ่งของชาวการเล่น
หนังของเราจึงคล้ายกับการเล่นของชาวชนิดที่เรียกว่า "ว้ายปู้ว"

เรื่องที่ใช้เล่นหนังส่วนมากเป็นเรื่อง รามเกียรติ์ แต่ก็ยังมี
เรื่องอื่นอีก คือ สมุทรโฆษคำฉันท์ และ อนิรุทธคำฉันท์ อย่างไรก็ตาม
ก็ตามสองเรื่องหลังนี้คงจะไม่ทันได้นำออกเล่นหรือคงจะไม่ได้รับความ
นิยมจึงไม่ปรากฏว่าได้ใช้เป็นเรื่องเล่นหนังกันสืบมา^{๑๐} นอกจากนี้
ถ้าเล่นตอนกลางวันก็เล่นแต่ชุดระบำสวย ๆ ถ้าเป็นกลางคืนต้องมีเบิก
หน้าพระ (ไหว้ครู) ก่อน ต่อจากนั้นยังต้องแสดงเรื่องสั้น ๆ เป็นการ
เบิกโรงเสียตอนหนึ่งก่อน แล้วจึงจับเรื่องใหญ่แสดงต่อไป เรื่องที่
แสดงตอนเบิกโรงนี้แต่โบราณมาปรากฏว่ามีอยู่หลายเรื่อง เช่น
ป้องกันแทงเสือ หัวล้านชนกัน แทะหอก และจับลิงหัวดำ^{๑๐}

หนังสือคำพากย์เรื่อง รามเกียรติ์ ที่มีฉบับปรากฏอยู่มีกระบวน
แต่งเป็น ๓ อย่างต่างกันคือ อย่างหนึ่งเป็นคำพากย์ยาว คล้ายกับเอา
เรื่องรามเกียรติ์มาแต่งเป็นฉันท์ ติดต่อกันเรื่อยไปมิได้แบ่งเป็นชุด
อีกอย่างหนึ่งเป็นคำพากย์สั้น เช่น แต่งเรื่องเฉพาะตอนหนึ่ง หรือ
แต่งเฉพาะบท เช่นพากย์เรื่องตอนนาคบาด และพรหมาสูตร พากย์
ชมรถ และครวญ คำพากย์อย่างยาวเป็นแบบคำพากย์เดิม สำหรับ
เล่นหนังแต่โบราณ ส่วนคำพากย์อย่างสั้นนั้น สันนิษฐานว่า จะตัด
จากคำพากย์หนัง มาใช้ในการเล่นโขน^{๑๑} รามเกียรติ์คำพากย์สำนวน
นี้ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้แบ่งตีพิมพ์ไว้เป็นภาค มีข้อ
ความติดต่อกันตั้งแต่ภาค ๓ ตอน "สีดาหาย" จนถึงภาค ๔
ตอน "กุมภกรรณล้ม" และมีคำพากย์ตอนอื่น ๆ ซึ่งยังมีได้ตีพิมพ์อยู่อีก
ตัวอย่าง บท "พากย์สามตระเบิกหน้าพระ" ซึ่งเป็นคำนมัส

การเพื่อขอสวัสดิมงคล

๑๑	พากย์ส่งเสียงให้ล่าเลือด	ทั้งคนเข็ดให้เพริดเพราะ
	เล่นล้วนแต่ชาวเรา	ให้สรรเสริญเยินยอ
	๑ ตัดไม้มาสีล่า	ปักทำขึ้นเป็นจอ
	สีมุมแดงขอ	กลางก็ติดด้วยผ้าขาว
๑๒	วาดรูปพระอิศวรรายดาว	เทียบรถบนกลางหา
	อาทิตย์ก็เลื่อนอยู่เห็นแสง	
	๑ ลงการาสสีล่าแดง	อวยชยากล่าแขง
	จะเล่นให้ท่านทั้งหลายดู	
๑๓	ชัยศรีโชนทวาร	เบิกบานประตุ
	มีองกลองตะโพนครุ	ดูเล่นให้สุขสำราญ
๑๔	หนึ่งเราใช้ชื้อสามานย์	เล่นมาแต่ก่อนกาล
	บ่อห่อนจะมีใครไซไซ	
๑๕	ขอกันสารพัด	อุบาทว์เสนียดและจัญไร
	ไว้แก่ผู้ไซไซ	ดิหนิงที่ตีว่าบึงาม
๑๖	ข้าขอคุณพระลักษมณ์พระราม	เทพเจ้าผู้ทรงนาม
	สถิตอยู่ทั่วทุกตัวหนิง ^{๔๒}	

การดึกดำบรรพ์ การเล่น "การดึกดำบรรพ์" มีกล่าวถึงไว้ในพระราชพงศาวดารถึงการกระทำพระราชพิธีอินทราภิเษก โปรดฯ ให้สร้างเขาพระสุเมรุ เขาอินทนิล และเขากรวิก และมีการ "เล่นชัคนาดึกดำบรรพ์" ในพระราชพิธีนั้น พระราชพิธีและการเล่นดังกล่าวนี้ น่าจะเลียนแบบอย่างมาจากการแสดงละครสันสกฤต ณ ที่กลางแจ้ง ซึ่งคล้ายคลึงกับการแสดงของกรีกด้วย และยังมีข้อความในพระราชพงศาวดาร เมื่อรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ว่า "เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๙ ท่านประพฤติการเบญจาทิษพระองค์ท่าน แลให้เล่นการดึกดำบรรพ์" ดังนี้ แสดงให้เห็นว่าเมื่อทรงมีพระชันษาได้ ๒๕ ปี ครบเบญจเพศโปรดฯ ให้ทำพระราชพิธีอินทราภิเษก มีการเล่นชัคนาดึกดำบรรพ์นั่นเอง

การเล่น "ชั๊กนาคติกด่าบรพ" หรือ "อุตุนาคติกด่าบรพ" ใน พระราชพิธีอินทราภิเษกดังกล่าว อาจจะได้แบบแผนมาจากขอมเพราะ ปรากฏว่าที่ "พนักสะพานทั้งสองข้าง (ซึ่งเป็นสะพานหินข้ามคูเข้าสู่ นครธม) ทำเป็นรูปพระยานาคตัวใหญ่ ๗ เศียรข้างละตัว มีรูปเทวดา อยู่ปากหนึ่ง รูปอสูรอยู่ปากหนึ่งอุตุนาคติกด่าบรพ... สะพานข้ามนครธมทำรูปเทวดาและอสูรอุตุนาคติกด่าบรพอย่างนี้ทุกสะพาน" และใน นครวัดก็ปรากฏว่า "จำหลักเรื่องชั๊กนาคทำน้ำอมฤต" ไว้ที่ผนังระเบียง ด้านตะวันออกเฉียงใต้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชวนคิดว่า การเล่นชั๊กนาค ตีกด่าบรพที่สะพานข้ามนครธมก็ดี ภาพจำหลักเรื่องชั๊กนาคทำน้ำ อมฤตที่ผนังระเบียงในนครวัดก็ดี คงจะได้เรื่องราวมาจากเรื่องกวน น้ำอมฤตของอินเดียสมัยโบราณอีกต่อหนึ่ง

ตามที่กล่าวมานี้ อาจสันนิษฐานได้ว่า การเล่นติกด่าบรพเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๙ ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ น่าจะมีแต่การเล่น "ชั๊กนาคติกด่าบรพ" ในพระราชพิธีอินทราภิเษกซึ่งคงจะเล่นกันกลาง สนามในที่กลางแจ้ง และการเล่นชั๊กนาคติกด่าบรพในพระราชพิธีนี้ก็น่า จะมาแต่การเล่นละครสั้นสกฤตเรื่องกวนน้ำอมฤต สืบเนื่องกันมาเป็น ชั้น ๆ ดังนี้ แต่ผู้เล่นชั๊กนาคติกด่าบรพและเล่นการติกด่าบรพที่ว่า แต่งตัวกันเป็น รูปอสูร รูปเทวดา รูปพาลี สุครีพ ท้าวมหาชกฏ วานรบริวาร พระอิศวร พระนารายณ์ พระอินทร์ และพระ วิศวกรรมนั้น จะแต่งกันเป็นอย่างไร ได้ประติษฐานหัวและชฎาขึ้นใส่ เหมือนอย่างหัวโขนในชั้นหลังนี้หรือไม่ หรือเพียงแต่สวมลอมพอกอย่าง ผู้แต่งตัวเป็นเทวดาเข้ากระบวนนั้นก็ไม่สามารถทราบลักษณะอันถูกต้อง ได้ในบัดนี้ ในพระราชพงศาวดารสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง กล่าวไว้ว่า ทรงทำพิธีลบศักราชเมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๑ ทรงเอาแบบอย่าง การเล่นชั๊กนาคติกด่าบรพในพระราชพิธีอินทราภิเษกมาทรงทำอีกครั้ง หนึ่ง และปรากฏกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารว่า "เป่าสังข์ คุริย ดนตรีนิมพาทย คาคฆองไชยภริ นีสันคัพทัก้องโกลาหลทั้งพระนคร" เป็นอันทราบได้ว่า การเล่นชั๊กนาคติกด่าบรพนั้น มีดนตรีปี่พาทย์ประ กอบด้วย

โขน คำว่า "โขน" จะมีใช้มาแต่ครั้งไหนยังไม่ทราบแน่ แต่ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นมี จดหมายของลาลูแบร์กล่าวถึงแล้ว ส่วนเรื่องที่ใช้สำหรับเล่นโขนนั้น แต่เดิมใช้เรื่อง *รามเกียรติ์* ซึ่งเป็นเรื่องที่มีกำเนิดมาจากเรื่อง *รามายณะ* ของอินเดีย มิได้เล่นตอนกวนน้ำอมฤต แต่ในการเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์นั้น ได้พรรณนาว่าผู้เล่นแต่งตัวเป็นเทวดา อสูร ลิง เหมือนกับโขนเล่นเรื่อง *รามเกียรติ์* ด้วยเหตุนี้ ศิลปะบางส่วนของการเล่นโขนอาจสืบเนื่องมาจากการเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์บ้างก็ได้

อาจจะกล่าวได้ว่า ศิลปะแห่งการเล่นโขนได้วิธีเล่นและวิธีแต่งตัวบางอย่างมาจากชักนาคดึกดำบรรพ์ และได้ทำต่อสู่โกลดโชน ทำรำ ทำเต้นมาจากบางส่วนของกระบี่กระบอง และได้คิดอย่างอื่นของการเล่นหนึ่งมาใช้ เช่น คำพากย์ คำเจรจา และหน้าพากย์เพลงดนตรี ตลอดจนได้ทำเต้นของผู้เชิดหนึ่งมาอีกด้วย ทั้งคงจะได้ประดิษฐ์แก้ไขวิธีแต่งตัวให้งดงามรัดกุมขึ้น และถ้าเครื่องสวมศีรษะได้เคยมีมาแต่ครั้งเล่นดึกดำบรรพ์บ้างแล้วก็คงจะได้แก้ไขตัดแปลงแล้วประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่ให้เหมาะสมสวยงามยิ่งขึ้น และโดยเหตุที่ผู้เต้นผู้รำศิลปะประเภทนี้ต้องสวมหัวปิดศีรษะเป็นหน้าตายเสียหมด ไม่สามารถพูดและขับร้องด้วยตนเองได้ จึงต้องมีคนพากย์และเจรจาแทน โดยนำเอาบทพากย์และบทเจรจาของการเล่นหนึ่งมาใช้ แม้จะปรากฏในชั้นหลังต่อมาว่า ผู้เล่นเป็นตัวเทวดาและมนุษย์ชายหญิงไม่ต้องสวมหัว ผู้เล่นนั้น ๆ ก็เลยไม่พูดและไม่ขับร้องเอง⁴³

เรื่องที่ใช้เล่นโขนตลอดมาก็นิยมเล่นแต่เรื่อง *รามเกียรติ์* ตามบทพากย์ บทเจรจาของหนึ่ง แล้วจึงนำมาแต่งเป็นบทละครในภายหลัง บทที่ใช้เล่นโขนเรื่อง *รามเกียรติ์* ในสมัยอยุธยา มีอยู่ ๓ ประเภทคือ

๑. *รามเกียรติ์คำฉันท์* เรื่องรามเกียรติ์สำนวนนี้ มีกล่าวไว้ในหนังสือ *จินตามณี* ของพระโหราธิบดี ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งยกมาเป็นตัวอย่างสำหรับแต่งฉันท์ ๓-๕ บท คือบทตอนพระอินทร์ใช้ให้พระมาตุลีนำรถมาถวายพระรามในสนามรบ ๑ บทตอนพระรามกับพระลักษมณ์คร่ำครวญติดตามหานางสีดาเมื่อแรกหาย ๑ บทตอนพรรณนาถึงมหาบาศุภกศกัณฐ์ ๑ บทและตอนนิเมภกครวญถึงทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์ล้ม ๑ บท เข้าใจว่าพระโหราธิบดีคงจะได้หยิบยกมาจากคำพากย์ของเก่า ซึ่งกวีแต่ก่อนได้แต่งไว้สำหรับเล่นหนังหรือเล่นโขนหรือแต่งกันไว้เป็นเรื่อง แต่ได้สูญไปเสียแล้ว คงเหลือแต่ที่นำมาเป็นตัวอย่างไว้ในหนังสือ *จินตามณี* ๓-๔ บทนั้น และบทที่นำมาเป็นตัวอย่างสำหรับแต่งฉันทลักษณ์ต่าง ๆ ในหนังสือ *จินตามณี* นั้น ก็มีหลายบทที่เหมือนกับหนังสือเรื่องหนึ่งซึ่งมีชื่อเรียกกันว่า *นิราศศิวา* หรือ *ราชาภิลาป*

แต่ท่านผู้รู้บางท่านลงความเห็นไว้ว่า หนังสือ *นิราศศิวา* หรือ *ราชาภิลาป* นั้นมีผู้แต่งขึ้นภายหลัง แล้วนำเอาบทประพันธ์ของเก่าที่เข้ากันกับท้องเรื่องซึ่งมีใน *จินตามณี* มาแทรกแซมบรรจุไว้

๒. *รามเกียรติ์คำพากย์* คือบทที่ใช้เล่นหนังมาก่อนแล้วต่อมาจึงมีผู้นำมาเล่นโขนดังได้กล่าวแล้ว *รามเกียรติ์คำพากย์* นี้ ถ้าเทียบกับแบบของการแต่งกลอน เช่น ในหนังสือ *จินตามณี* ก็น่าจะเรียกได้ว่า "คำฉันท" แต่ถ้าเทียบกับแบบกวีนิพนธ์ในหนังสือฉันทลักษณ์ก็เรียกได้ว่า "กาพย์" เพราะมีคำพากย์เป็นกาพย์ ลักษณะเหมือนกาพย์ ๓ ชนิด คือ กาพย์ฉับบึง กาพย์ยานี และกาพย์สุรางคนางค์^{๔๔}

รำ หรือ ระเบ้า คนไทยเรานั้นมีนิสัยเป็นนักร้องนักรำกันมาแต่โบราณ เมื่อถึงคราวมีงานเทศกาลก็ร่วมร้องรำสนุกสนานได้ ดังจะเห็นจากการเล่นพื้นเมืองของชาวไทยในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งบางอย่างก็มีสืบมาจนในปัจจุบัน เช่น เต้นกำรำเคียว รำวงมาลัย รำเหย้อย รำสาก ฟ้อนภูไทย แข็งกระดืบข้าว และคงจะได้มีผู้นำเอาการเล่นการรำพื้นเมืองนั้นมาปรับปรุงไปอีกทางหนึ่ง และเพิ่มเติมศิลปะทางฟ้อนรำกับสอดแทรกดนตรีเข้าไว้ให้มีระเบียบ แล้วจัดให้มีพนักงานด้านนี้ขึ้นในราชสำนัก เรียกว่า นางรำ นางรำเล่นระบำของไทยคงมีมาแต่สมัยโบราณ มีกล่าวถึงไว้ทั้งใน *กฎมณเฑียรบาล* และใน *จดหมายเหตุอยุธยา*

เรื่องนางรำเล่นระบำนี้แต่ก่อนคงจะเล่นไม่มีเรื่อง เช่น ระบำ ๔ บท ซึ่งรำตามเพลงหน้าพาทย์ ที่เรียกว่า เพลงพระทอง บ้าหลีม สระบุหรง เป้าหลุด และคงจะมีบทขับร้องประกอบการแสดงลีลาทำรำ

เช่น บทจักรระบำเทพบุตร นางฟ้า และระบำนางใน ยังมีปรากฏติด
มาในบทละครพระราชานิพนธ์เรื่อง *อุณรุท* และ *รามเกียรติ์* หลายตอน
บทจักรระบำเหล่านี้ คงมุ่งหมายให้แสดงศิลปะแห่งการพ้อนรำให้ดูงาม
เป็นสำคัญ ที่กล่าวถึงในหนังสือ *ปทุมโฆวาทคำฉันท์* ของพระมหานาค
วัดท่าทราย ก็เข้าใจว่าหมายถึงนางรำเล่นระบำ เช่นที่ว่า

นางรำระบำบรร-- พักพ็อนบช้าเนียร
พิศเล่นแต่หาเหียร นมีส่าจะสำรวล

แต่ในเวลาต่อมาคงจะได้เล่นเป็นเรื่องสั้น ๆ เช่น ชุดระบำเมขลา
รามสูร ชุดนารายณ์ปราบหนทก ซึ่งต่อมาใช้เป็นชุดเบิกโรงก่อนเล่น
โขน เล่นละคร นอกจากสองชุดนี้ ยังมีชุดอื่น ๆ เช่น ระบำเบิกโรง
ที่เรียกว่า *ประเลง*

ประเลง เป็นระบำเบิกโรงละครไทยชนิดหนึ่ง ตามปรกติผู้เล่น
"ประเลง" แต่งตัวยืนเครื่องอย่างนายโรงละคร และมักใช้ละครยืน
เครื่องที่จะแสดงเป็นนายโรงต่อไปในเรื่อง เป็นผู้รำประเลง แต่แทนที่
จะสวมชฎามงกุฎ แต่เดิมมาใช้สวมหัวเทวดาศรีพระโกลน มือกำหาง
นกยูงข้างละมือ อย่างรูปในตราเครื่องหมายของกระทรวงเศรษฐกิจ
หรือกระทรวงพาณิชย์ในปัจจุบันนี้ การรำประเลง นอกจากเพื่อดู
ความสวยงามทางนาฏศิลป์แล้ว ท่านผู้รู้บางท่านว่าเป็นเคล็ดอย่างหนึ่ง
ว่า ก่อนเวลาที่จะเล่นละคร ต้องมีคนถือไม้กวาดออกมาปิดกวาดผู้
ซึ่งไต่หยากไย่หยากเยื่อในโรงละครให้สะอาดเสียก่อน ภายหลังเมื่อ
เกิดเป็นธรรมเนียมเสียแล้ว เรื่องทำความสะอาดก็หายไป เหลือแต่
ไม้กวาดกับท่าทางจึงเปลี่ยนเป็นถือหางนกยูงแทน บางท่านสันนิษฐาน
ต่อไปว่า ที่ถือหางนกยูงออกมารำนั้นน่าจะมาจากนี้ถือกันว่า นกยูง
เป็นต้นเดิมของการพ้อนรำด้วยอีกอย่างหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม ภาย
หลังเกิดความนิยมถือกันเป็นธรรมเนียม หรือประเพณีของละครสืบมา
ว่า "ประเลง" เป็นการพ้อนรำเบิกโรงที่ต้องแสดงก่อนเพื่อป้องกัน
เสนียดจัญไร จึงถือกันว่า ไม่ว่าจะเป็นการเล่นหนึ่ง เล่นโขน เล่น
ละคร ถือเป็นการประเพณีสำคัญที่ขาดไม่ได้ คือก่อนแสดงเข้าเรื่อง
จะต้องมีแสดงชุดเบิกโรงนำเสียชุดหนึ่งหรือ ๒ ชุดก่อน แต่ในการ

เล่นหนึ่งและเล่นโชนกลับไปมุ่งเล่นเป็นชุดตลก คงจะมุ่งหมายไปทาง
เรียกคนดู

เข้าใจว่า แต่เดิมน่าจะมีแบบแผนการเล่นเบิกโรงกันแต่ต่างดั่งนี้
เบิกโรงเล่นหนึ่งและเล่นโชนนิยมเล่นจับลิงหัวค้ำ หรือเล่นชุดต่าง ๆ
ดั่งที่กล่าวถึงใน *สมุทรโฆษคำฉันท์* ส่วนการเล่นเบิกโรงละคร นิยม
เล่นระบำ ๔ บท ระบำชุดเทพบุตรนางฟ้า ระบำเรื่องเมฆลารามสูร
ระบำเรื่องนารายณ์ปราบหนทุก และชุดประเลง⁴⁵

ระเบ็ง โมงครุ่ม กุลาตีไม้ ทั้งสามอย่างนี้เป็นการละเล่นของ
หลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏใน*กฎมณเฑียรบาลว่า* จัดให้เล่น
เนื่องในงานพระราชพิธีเบาะพก พระราชพิธีเผด็จศึก และพระราช
พิธีลดแฉตร

การเล่นระเบ็งมีผู้เล่นหลายคน สมมติเป็นกษัตริย์ร้อยเอ็ดเจ็ด
พระนครพากันไปชว่รงานที่เขาไกรลาส แต่จะเป็นงานโสกันต์ของใคร
ไม่ทราบได้ กษัตริย์เหล่านี้ก็มีที่ทำพิลึก เดินกันไปเป็นพวก ๆ ขณะเดิน
ไปก็ยกขาข้างหนึ่งขึ้นพร้อม ๆ กัน ทำท่ารำ แล้วก็เอาลูกศรตีผัวะลง
พร้อมกันที่คันศร เห็นจะเป็นการให้จิ้งหะ หรือสมมติว่าขึ้นศร ดูเป็น
กระเหี้ยนกระหือรืออยากจะทำใครต่อใคร ปากก็ร้องไปพร้อม ๆ กัน
อย่างเอ็ดอึง ซึ่งเป็นบทร้องที่ขึ้นต้นแทบทุกบทไปว่า "โละพ่อ" แล้ว
ก็มีการตีฆ้อง ๓ ใบเถา เรียกกันว่าฆ้องระเบ็ง เสียหนหนึ่ง แล้วผู้
เล่นก็เปลี่ยนยกขาทำท่ารำต่อไปใหม่ในทำนองเดียวกันเรื่อย ๆ ไปจน
ไปพบพระกาล หรือพระขันธกุมารมาห้ามไว้ กษัตริย์เหล่านั้นไม่ฟัง
กลับยิงนกยูงซึ่งเป็นพาหนะของผู้มาห้ามตาย จึงถูกสาปให้สลบไปหมด
ครั้นแล้วผู้สาปก็กลับสงสาร ถอนสาปให้ กษัตริย์เหล่านั้นต่างก็รู้สึกตัว
แล้วก็กลับไปยังบ้านเมืองของตน⁴⁶

สมเด็จพระเจ้าทรงมามีความเห็นว่า
"ระเบ็ง" น่าจะมาจาก "ระบำ" ใน*กฎมณเฑียรบาล*ตอนพิธีสนาม
ใหญ่ว่ามีระเบ็งซ้ายขวา น่าจะหมายความว่ายืนเรียงกัน ๒ แถวอย่าง
ระบำ เล่นระบำนั้นเพียงแต่รำฟ้อนไม่มีเรื่องแต่ "ระเบ็ง" รำมีเรื่อง
เช่น ผู้กเรื่องพระยาร้อยเอ็ดจะไปช่วยพระอิศวรทำงานโสกันต์ขึ้น